

Coşkun, Menderes (2004) "Son Klasik Dönem-Nesir", Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, V, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 552-590.

SON KLASİK DÖNEM-NESİR

Menderes COŞKUN

18. asır bir taraftan eski nesir türlerinin devam ettirildiği, bir taraftan da bu türlere yenilerinin eklendiği bir dönemdir. Yeni türlerin ortaya çıkmasında dönemin istek ve beklentilerinin kuşkusuz önemli bir yeri olmuştur. Nitekim Osmanlı devletinin yabancı ülkelere gönderdiği elçilerden yolculuk gözlem ve izlenimlerini rapor etmelerini istemesi, Türk edebiyatında sefaretname türünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Devleti ilgilendiren olayların yıl yıl kayıt altına alınmak istenmesi, vakanüvis tarihlerinin yazılmasını sağlamıştır ve böylece yeni bir tarih türü ortaya çıkmıştır. Siyasetname türündeki eserlerin artışı da şüphesiz idarecilerin bu tür eserlere olan ihtiyaç ve talebinden kaynaklanmaktadır. Meselâ III. Selim tahta çıktığı zaman ülkede yenilikler yapabilmek için dönemin sadrazamı Koca Yusuf Paşa'dan İsveç elçiliği mütercimlerinden D'ohsson'a kadar yirmi iki kişiden devlet yönetimi hakkında *lâyiha* yazmasını istemiştir (Uçman 1999: 7). Osmanlı devletinin kuruluşundan 18. asra kadarki zaman dilimi içinde yetişmiş devlet adamları ve sanatkârların hayat hikâyelerini bir araya getiren eserler de büyük ölçüde bu yüzyıla ait bir alt biyografi türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi bu yüzyılda da devleti idare edenler, dönemin âlim, şair ve ediplerini eser yazmaları ve bazı önemli eserleri özetlemeleri veya Türkçeye tercüme etmeleri için teşvik etmişlerdir. Özellikle Damad İbrahim Paşa (ö. 1730) biyografik, ahlâkî ve tarihî birçok eserin Türk edebiyatına kazandırılmasına öncülük etmiştir. Bunlar arasında Şeyhî Mehmed'in *Vekâyi-i Fuzalâ*'sı, Safâyî'nin *Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idi'l-Eş'âr*'ı, Sâlim'in *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı, Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ı, Tâib'in *Hadikatü'l-Mülûk, Hadikatü'l-Vüzerâ* ve *Telhîsu'l-Mehâsin*'i, Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin *Atrâbu'l-Âsâr*'ı gibi eserler vardır. Ayrıca İbrahim Paşa, dönemin âlimlerine Aynî'nin *İkdi'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*'ı, Handmîr'in *Siyer-i Nebî*'si, Ahmed Âşık el-Mevlevî'nin *Sahâifü'l-Ahbâr*'ı gibi Arapça veya Farsça tarihleri tercüme ettirmiştir.

Gerek müşahede ve araştırma gerek tercüme gerekse derleme yoluyla meydana getirilmiş olsun, hacimli manzum ve mensur eserlerin yazımı, yoğun bir uğraş ve vakit gerektirmektedir. Müellifler ya okuyucuya faydalı olmak ve onun hayır duasını almak ya hamisinin emrini yerine getirerek sahip olduğu makam ve itibarı muhafaza etmek ya görev gereği ya da yeteneği ve bilgisini sergileyerek maddî veya manevî bir kazanç sağlamak için eser yazmışlardır. Meselâ sefaretnameler ve vakanüvis tarihleri görev gereği yazılmışlardır. Safâyî, Şeyhî, Uşşakîzade Hasîb, Şefik, Belîğ, Tâib gibi birçok yazar, eserini hamisi olan bir devlet adamının emir ve teşvikiyle yazmıştır. Haşmet, *Hâbnâme*'sini, Ahmed Hasîb de *Ravzatü'l-Küberâ* ve *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*'ını bir makam beklentisi ile kaleme almıştır. Bazı eserlerin yazımı, desteğin bir şekilde kaybolması ile sekteye uğramıştır. Meselâ Safâyî ve Uşşakîzade Hasîb gibi yazarlar, destekçilerini kaybettikleri zaman tezkirelerini yazmayı bırakmışlar, sonra başka bir devlet adamının teşvikiyle onları tamamlayabilmişlerdir.

Müstakimzade gibi, devlet adamlarından hiçbir maddî beklenti içinde olmadan eser yazarlar da vardır.

18. yüzyılda vücuda getirilen eserleri dil ve üslûpları bakımından tasnif etmek oldukça zordur. Aslında bu zorluk, yalnız bu yüzyılın değil, genel edebiyat biliminin bir meselesidir. Zira Çelebizade Âsım, Buffon, Reçaîzade Mahmud Ekrem, Reşîd, Tahir Mevlevî (Olgun) gibi yazarlar, her sanatçının kendi tabiatına ait özellikleri üslûbuna yansıttığını, yani tabiatlar kadar üslûp çeşitleri olduğunu söylerler. Mevlevî, üslûpları insanların birbirinden farklı olan yüzlerine benzetir (Âsım 1153: 258, Yetiş 1996: 200, Reşîd 1328: 2/54, Mevlevî 1973: 178). Diğer taraftan yazar üslûbundan bahsetmek bazen yanıltıcı olabilir. Nitekim Gelibolulu Âlî ve Nâbî gibi nesir ustalarının farklı türdeki eserlerinde farklı üslûplar kullandıkları bilinmektedir. Şefik gibi nesirciler de aynı türdeki eserlerinde telif sebebine bağlı olarak farklı üslûplar kullanabilmektedirler (bk. Tietze 1973: 298, Coşkun 2002a: 85, Babinger 1982: 264). Lefranc ve ona bağlı olarak Ekrem, konuya göre üslûbun değiştiğini ve bir edebî eserde sade, müzeyyen ve âlî üslûpların üçünün de kullanılabileceği söyler (Yetiş 1996: 223). Bütün bunlar, eserlerin üslûplarını, onların türlerine veya yazarlarına göre tasnif etmenin sakıncalı olduğunu ve her eserin kendi içinde incelenip yorumlanması gerektiğini göstermektedir. Ancak, araştırmacılar birbirinin aynısı olmasa da bazı bakımlardan birbirine benzeyen üslûpları isimlendirmede bir sakınca görmemişlerdir.

Reşîd, *Nazariyât-ı Edebiyye*'sinde, Reçaîzade Mahmud Ekrem de *Ta'lîm-i Edebiyât*'ta, daha çok şiirleri göz önünde bulundurarak, *edebî* üslûbun *sade*, *müzeyyen* ve *âlî* olmak üzere üçe ayrıldığını söyler. Sade ve müzeyyen üslûp, sözün dış güzelliklerine (*tecemmülât-ı zâhiresine*) göre birbirinden ayrılır (Reşîd 1328: 2/54-55). “Âlî” terimi *ulu*, *etkileyici güzellikte*, *kusursuz*, *mükemmel* gibi anlamlar taşıyan “sublime”nin karşılığı olarak kullanılmıştır. Âlî üslûpla yazılmış bir eserde dil sade veya müzeyyen olabilir (Yetiş 1996: 197, 223). Nesir incelemelerinde âlî üslûp terimi fazla kullanılmamıştır. Tahir Mevlevî ve Nihat Sami Banarlı gibi araştırmacılar üslûp çeşitlerini sade ve müzeyyen/sanatlı olmak üzere ikiye ayırırken, Fahir İz *Eski Türk Edebiyatında Nesir* adlı kitabında *sade*, *süslü* ve *orta* olmak üzere üç ayrı nesir üslûbundan bahseder (Mevlevî 1973: 178, Banarlı 1971: 489, İz 1996). *Orta nesir* terimi çağdaş araştırmacılar tarafından fazla benimsenmemiştir. Zira araştırmacılar, üzerinde çalıştıkları mensur eserlerin dilini genellikle sade veya süslü, ya da bunların yerine geçebilecek bir kelimeyle tavsif etmektedirler.

Halkın konuşmasını temel alan ve yazarın dahlinin az olduğu dili sade dil olarak tanımlayabiliriz. Yazarın, kullandığı dile dahlinin ne olduğunun belirlenmesi, ancak eserin yazıldığı dönemdeki konuşma dilinin tespitine bağlıdır (bk. Wellek ve Warren 1983: 232). Sade olarak değerlendirilen bir eski Türk edebiyatı metninin üslûbunda, gerektiği zaman Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar kullanılır, edebî sanatlara yer verilir, fakat bunların, anlatımı gölgelemesine izin verilmez (Yetiş 1996: 224).

Süslü, münşiyâne, müzeyyen, musanna, mutantan, mustalah, ağır, sanatkârane, bedî, tekellüflü, sanatlı, tumturaklı, özentili gibi sıfatlarla tarif edilen edebî nesir üslûbunda anlatım, zincirleme tamlamaların yanı sıra, söz sanatlarıyla, edebî ve dinî metinlerden yapılan alıntılarla sunî bir şekilde uzatılır. Şeyh Gâlib, zincirleme tamlamaların inşaya güzellik kattığını söyler (Doğan 2002: 56). Süslü üslûpta yazar, kelime hazinesinin zenginliğini ve dili kullanma yeteneğini sergilemeye çalışır. Bundan dolayı seci, teşbih, hüsnitalil, iham gibi lâfız ve anlam sanatlarına daha sıkça başvurur (bk. Ünver 1999: 435, Coşkun 2002: 93-96). Gelibolulu Âlî'nin, Hasan Çelebi tezkiresi hakkında muhtemelen kıskançlık hissiyle söyledikleri, bu üslûp tarzını özetler: “Garâbet-i kelimât ve tetâbu’-ı izâfât”, “kesîrû’l-edâ ve kalîlû’l-ma’nâ” (İsen 1994: 313). Yani garip kelimeler, uzun tamlamalar, çok söz, az mana.

Üslûpta sadelik veya süslülük nispi ve görecelidir. Meselâ, Hasan Çelebi Âşık Çelebi'nin, Sâlim Safâyî'nin, Râmiz de Safâyî ve Şeyhî'nin tezkirelerinde kullandıkları dili sade diye beğenmez. Halbuki modern araştırmacılar gerek Âşık Çelebi'nin gerek Safâyî'nin gerekse Şeyhî'nin, tezkirelerinde ağır bir üslûp kullandıklarını söylemektedirler. Mensur eserlerin kendi içlerinde de nispeten sade kısımlar vardır. Fahir İz, Süslü nesrin “en başarılı örneklerinden sayılan *Tâcü't-Tevârih*'de bile sade nesre yakın bir üslûpla yazılmış sahifeler vardır.” demektedir (İz 1996: XI). Tezkireci Râmiz, Safâyî tezkiresinin büyük zatlarla ilgili kısımları istisna edildiğinde, oldukça sade ve inşa güzelliğinden mahrum olduğunu söyler (Erdem 1994: 190). Nesir ustaları, özentili tavırlarını, eserlerinin her cümle ve paragrafına yansıtmakta zorlanırlar. Nitekim Nergisî, *Kânûnu'r-Reşâd* ve *Gazavât-ı Mesleme* adlı eserlerinde dili işlemeye vakit bulamadığından ötürü okuyucudan âdeta özür diler (Akün 1993a: 196, Nergisî 1285: 65).

Nesir ustası, genellikle konu ile üslûp arasında ilişki kurar. Zira üslûbun konuyla uyum içinde olması, bir belâgat düsturudur. Reşîd, konuya göre üslûpların süslülüğünün değiştiğini ve bunun ancak akliselimle belirlenebileceğini söyler: “... *tabâyi-i mevzûâta göre esâlîbin derâcât-ı tezyînini ta'yîn için zevk-i selîm denilen mi'yâr-ı vicdânîden başka bir ölçü bulunamaz. Lâzime-i zevk-i selîmin kavâ'id-i umûmiye şeklinde tedvîni ise mümtenidir.*” (Reşîd 1328: 2/56-57). Nesir ustaları, mukaddime ve giriş cümlelerinin yanı sıra sultan, şeyhülislâm gibi yüksek rütbeli kişileri, kutsal varlık ve mekânları veya önem verdikleri bir konuyu anlatırken daha özentili bir dil kullanmışlardır. Meselâ Râmiz, dönemin en sanatkârane tezkiresi olan Sâlim'in *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sını şöyle tasvir eder: “*Tezkiretü's-Şu'arâ'ları bîrûn-ı hayta-i ta'rîf ü tezkîr bir tezkire-i bî-nazîrdir ki hüsn-i edâsına şu'arâ-yı ahdi bî-ihyâr teslim-kerde-i rızâ ve her bir ravza-i riyâzı reşk-endâz-ı behîşt-i rızvân olmağa sezâ, tarz-ı latîfi dil-ber-i serv ü sehî-endâm-misâl 'âşık olmağa lâyık ve derûnunda olan güft ü gû-yı ma'nâları bir dürlü neşât u safâyî hâsıl ider.*” (Erdem 1994: 177). Bu cümlede Râmiz, 16. 17. ve 18. yüzyılda biyografi ağırlıklı tezkire yazmış olan **Hasan Çelebi**, Ahdî, Rızâ, Riyâzî, Latîfî, Sehî, Âşık Çelebi ve Safâyî'ye sanatkârane bir şekilde imada bulunmaktadır.

Türk inşa üslûbunun 18. asırdan önce, birkaç yüzyıllık bir gelişim süreci vardır. 15. asırda Ahmed-i Dâ'î'nin *Teressül*'ü ve Yahya b. Mehmed Kâtib'in *Menâhicü'l-İnşâ*'sı ile birlikte inşa yazma usulleri belirlenmeye ve özellikle resmî mektuplar bir araya getirilmeye başlanmıştır. Türk edebî nesri, Sinan Paşa'nın *Tazarrunâme*'si ile ilk önemli meyvelerinden birisini vermiştir. Sultanından ayakkabıcısına kadar herkesin dille hüner gösterme yarışına girdiği 16. asırda, nazım ve nesrin her türünde klâsik eserler kaleme alınmış ve bu eserlerde çoğunlukla devletin şatafatına uygun olarak edebî, süslü bir üslûp kullanılmıştır (bk. Woodhead 1988). Tarih türünde Hoca Sa'deddin'in *Tâcü't-Tevârih*'i ve İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı, Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı, nasihatname türünde Kınalızade Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâ'î*'si; siyasetname türünde Lütfî Paşa'nın *Âsafnâme*'si, genel biyografi türünde Taşköprizade'nin Arapça *Şakâiku'n-Nu'mâniye*'si, şairler tezkiresi türünde Latîfî, Hasan Çelebi ve Âşık Çelebi'nin tezkireleri, münşeât türünde Feridun Bey'in *Münşeâtü's-Selâtin*'i bu asırda kaleme alınmıştır. Tarih yazımında Fars ekolüne bağlı İdris-i Bitlisî'nin tesirinde kalan tarihçiler eserlerinde abartılı bir üslûp kullanmışlar, az bilgiyi çok sözle ifade etmişlerdir (Özcan 1992: 35).

17. asırda bir tarafta Kâtib Çelebi gibi araştırmacılar tarih ve biyografi gibi türlerde sade dille klâsik eserler kaleme alırlarken, diğer tarafta Veysî, Nergisî ve Nâbî gibi münşiler, Türk nesir dilinin tüm imkânlarını zorlamışlar ve yalnız erbabının anlayabileceği girift, sunî, muğlâk metinler ortaya koymuşlardır. Dilin gelişiminin ve nesircilerin dille hüner gösterme heveslerinin bir sonucu olan anlam derinliği ve güzelliği (edebî sanatlar), aynı zamanda Sebki-

i Hindî'nin de özelliklerindedir. Bu yüzyıldan itibaren Türk şair ve tezkirecileri, herhangi bir nesircinin inşasını değerlendirirken üstat sembolü veya kıyas unsuru olarak, Sahbân-ı Vâil ve Vassâf gibi Arap veya Fars bir inşa ustası yerine, genellikle Veysî ve Nergisî'yi kullanmışlardır. Bu, Türk nesir dili için bir kazanım ve başarıdır.

18. asırda, Nergîsî ve Veysî gibi inşa üstatlarının sanatkârane üslûpları, geride kalması gereken bir eğilim ve deneme olarak kabul edilmemekte, yadırganmamakta, aksine hâlâ edebî nesrin en önemli modelleri olarak görülmektedir. Tezkireci Râmiz; Tâib, Râşid, Çelebizade Âsım, Âtîf Efendi, Çeşmîzade, Halil Cevdet gibi şair ve edipleri değerlendirirken kıstas unsuru olarak Atâyî, Veysî ve özellikle Nergîsî'yi kullanır (Erdem 1994, Babinger 2000: 313, Kütükoğlu 1993: XIII). Bu asırda vücuda getirilen birçok eserde, 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya konulan klâsik eserler model alınmış, onlara zeyil ve telhisler yazılmıştır. 18. yüzyılda yaşayan bir nesircinin kendisine model olarak 16. asırdaki bir eseri seçmesi veya nesirde kendisini 17. yüzyıl üslûpçusu Nergîsî veya Veysî'ye benzetmesi, eski Türk edebiyatındaki üslûp incelemelerinde yüzyılın çok fazla önemli olmadığına işaret etmektedir. Zaten edebiyatta yüzyıllar değil, dönemler vardır. Eski Türk edebiyatında özellikle nesir sahasında 16-18. yüzyılları bir dönem olarak kabul etmek gerekir (bk. Derdiyok 1999: 732). Bu dönemde meydana getirilen eserlerin üslûplarını; eserin türü, yazılış sebebi, kime sunulacağı, muhatabın beklentisi ve yazarın nesir yazma konusundaki ustalığı gibi esere ve yazara ait özellikler belirler.

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi 18. yüzyılda da dönemin en önemli eserleri edebî nesir üslûbu ile yazılmışlardır. Bunlar arasında Râgîb, Kânî, Tâib, Âsım gibi şairlerin münşeâtları; Naîmâ, Şefik, Râşid, Âsım, Sâmi, İzzî, Edîb, Vâsîf gibi vakanüvislerin tarihleri; Safâyî, Sâlim, Râmiz ve Esrâr Dede'nin tezkireleri, Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-i İrfân*'ı, Şeyhî'nin *Vekâyi-i Fuzalâ*'sı, Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyye*'si, Seyyid Vehbî'nin *Sûrnâme*'si, Haşmet'in *İntisâbü'l-Mülûk* ve *Senedü's-Şu'arâ*'sı, Nesîb'in *Rişte-i Cevâhir*'i, Şeyh Gâlib ve Hoca Neş'et'in Mevlâna ve Molla Câmî'nin şiirlerine yaptıkları şerhler, Rahmî, Nahîfî, Necâtî, Mehmed Emîn, Kethüda Seyyid Abdullah Efendi gibi edip ve şairler tarafından kaleme alınan sefaretnameler sayılabilir.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren münakkah ve sade üslûp itibar kazanmaya başlamıştır. Konunun anlatımını gölgeleyen seci, teşbih, sıfat ve tamlamalarla sözü uzatma, kelime oyunları yapma arzusu azalmıştır. Süslü nesrin bu yüzyıldaki en önemli örneklerinden kabul edilen *Şefîknâme*'de ise gaye, sanat yapmaktan ziyade konunun her kez tarafından anlaşılmasını önlemektir. Şiirde mahallîleşme akımının özelliklerine paralel olarak nesirde de Kânî gibi bazı münşiler yer yer folklorik dile başvurmuşlardır. Dönemin önemli nesircilerinden Osmanzade Tâib *Münşeât*'ının başında, inşa yazımında çok fazla “münşiyâne” bir dil kullanımına şöyle karşı çıkar: ‘Kâtip, gelenekte kullanılan belâgatlı lâfızları seçmelidir. Çünkü sözün akıcı bir şekilde ve incelikle kullanılması inşayı güzelleştirir. Münşi, sağlam fikirli, doğru tabiatlı olup Arapçayı ve edebiyat ilmini yeterince bilmeli, belagat sahibi ediplerin terkiplerini ve fesahat sahibi şairlerin şiirlerini tetkik edip ezberlemeli, gerekli kullanımları devam ettirip, konuları usulüne uygun bir şekilde birbirine bağlamalıdır; ancak bu şekilde sözleri eleştiriye maruz kalmaz. Veyahut da kâtip, hoş giden ve günlük dilde kullanılan tabirleri seçerek meramını en güzel bir biçimde ifadeye muktedir olmalıdır. Bu tarzda yazılan yazılar günümüzde revaç bulmuştur. Nitekim günümüzde çok “münşiyâne” veya “âmiyâne” yazılan mektuplar okunmamaktadır.’ (Tâib, *Münşeât*, v. 2a).

Bu asırda Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa'nın tarihi, tercüme ve derleme tarihlerin çoğu, Osmanzade Tâib'in *Simâru'l-Esmâr* ve *Telhîsü'l-Mehâsin* gibi eserleri, Giritli Ali Azîz'in *Muhayyelât*'ı, Mehmed Edîb'in *Nehcetü'l-Menâzil*'i, İbrahim Hanîf'in *Hâsıl-ı Hacc-ı*

Şerif li-Menâzili'l-Haremeyn'i, başta 28 Çelebi Mehmed Sefâretnâmesi olmak üzere birçok sefâretname, İbrahim Hakkî'nin Ma'rifetnâme'si ve kimi mektupları nispeten sade bir dille yazılmışlardır. Ancak bu eserlerde de yer yer sanatlı ifadelerle, anlatımı süslemek için alıntı yapılmış Farsça ve Arapça beyitlere rastlamak mümkündür. Meselâ Azîz Efendi'nin Muhayyelât'ının giriş kısmı Farsça iki beyitle başlar (bk. Azîz Efendi 1973: XV)

Dönemin edebî nesir anlayışını en iyi temsil eden münşilerinden birisi Ahmed Vâsîf Efendi'dir. Dört kez vakanüvisliğe getirilen ve I. Abdülhamid ve III. Selim tarafından daha önceki tarihçilerin yazdıklarını tekrar yazmaya memur edilen Vâsîf'in, Hoca Sa'deddin Efendi ve Gelibolulu Âlî'nin üslûplarıyla ilgili olarak söyledikleri, Türk inşasının gelişimi hakkında bazı ipuçları içermesi açısından önemlidir. Vâsîf, Hoca Sa'deddin'in üslûbunun etkileyici olduğunu, fakat bu üslûbun 18. asrın tahsilli kesimi tarafından beğenilmeyeceğini söyledikten sonra beğenilmeme sebebi olarak iki hususu öne sürer. Bunlardan birincisi, sözü secili söylemek için bulunan kafiyeli kelimelerden kaynaklanan gereksiz tekrarlar; ikincisi anlatımın Türkçe sade beyitlerle dolu olmasıdır. Vâsîf'in tarihine bakılınca, metne az sayıda şiir parçasının serpiştirildiği, bunların da çoğunun Arapça ve Farsça olduğu görülür. Vâsîf'a göre Âlî'nin üslûbunun olumsuz yanları ise alışılmadık kelimelerin kullanılması ve anlatımın lâfız ve mana güzelliklerinden mahrum olmasıdır: "*Hoca Sa'deddin'in yazdığı târîh sihr-i helâl kabîlinden olup ancak inşâsı bu vaktin erbâb-ı ma'ârifine beşi' [tatsız, acı] görülüp fi'l-hakîka ta'dîl-i kavâfi zımnında mükerrerâtı hadden ezfûn ve Türkî ve sâde ebyât ile târîhi memlû ve meşhûndur. Âlî Efendi ise kelimât-ı gayr-ı me'nûse isti'mâline mecbûr ve zabt ettiği vekâyi halâvet-i lafzıyye ve letâfet-i ma'neviyyeden dûr...*" (İlgürel 1994: XLV-XLVI). Âlî'nin Mehâsinü'l-Edeb'ini özetleyen Osmanzade Tâib, sözü karışık ve anlamsız ifade tekrarlarıyla uzattığı gerekçesiyle Âlî'yi eleştirir (Aksoyak 2003: 70). Vâsîf, Ahmed Resmî'nin Viyana Sefâretnâmesi'ndeki üslûbunu "lüzumsuz uzatmalardan ve gevezeliklerden uzak"tır diye tarif etmektedir (Atsız 1980: 10). Bu tür eleştiriler, nesir üslûbunda edebîliğe değil de süslülüğe karşı şuuraltında oluşmuş bir tepkiye işaret olabilir. Ancak, benzeri eleştirileri daha önceki yüzyıllarda da görmek mümkündür.

18. yüzyılda kaleme alınan mensur eserler, türlerine göre biyografik eserler, tarihler, sûnameler, sefâretnameler, münşeatlar, siyasî, edebî, mizahî, dinî ve ahlâkî eserler olarak sınıflandırılabilir.

A. BİYOGRAFİK ESERLER

Osmanlı devletinin kuruluşundan 18. yüzyıla kadarki süre içinde yaşamış sultan, vezir, şeyhülislâm, şair, musikîşinas, hattat, şeyh ve dervişlerin hayatları hakkında bilgi içeren biyografik eserler, 18. yüzyıl mensur eserleri içinde önemli bir yer tutar. Bu yüzyılda yazılmış biyografik eserlerde içerik bakımından bir özelleşme göze çarpmaktadır. Bunun sebeplerinden birisi herhangi bir mesleğe veya gruba mensup insanların, geçen birkaç asır boyunca sayı bakımından belli bir seviyeye ulaşmasıdır. Böylece daha önceki yüzyıllarda kendisine daha çok tarih kitaplarında veya genel biyografik eserlerde yer bulabilen sultan, vezir, şeyhülislâm gibi önemli kişilerin biyografileri, 18. asırda müstakil eserlerin konusu olmaya başlamıştır. Şehir, tasavvufî akım, meslek gibi farklılıklar kriter alınarak müstakil tezkireler kaleme alınmıştır. Meselâ İsmail Belîğ Bursa’da yaşamış önemli kişileri, Ayvansarâyî İstanbul ve çevresinde vefat edenleri, Nazmîzade Hüseyin Murtaza Bağdat valilerini,¹ Nâsır adlı bir yazar Bağdat’ta yetişmiş evliyayı, Ahmed Lutfî 1708-1740 yılları arasında Tekirdağı’nda yetişen yirmi şairi (Levend 1998: 415), Es’ad Efendi musikîşinas şairleri, Esrâr Dede Mevlevî şairleri, Âkif Enderunlu şair arkadaşlarını eserine konu etmiştir.

A.1. Genel Biyografik Eserler

Birden fazla meslek grubuna ait önemli zatlar hakkında bilgi içeren tezkireler, *genel biyografik eserler* olarak adlandırılabilir. 18. asırda yazılmış genel biyografik eserler içinde Şakâyyık zeyilleri ve vefeyatnameler ön plâna çıkmaktadır.

A.1.1. Şakâyyık Zeyilleri: 18. asırda kaleme alınan genel biyografik eserlerin en önemlileri, kendi türünde daha önceki yüzyıllarda yazılmış esere zeyil niteliğindedirler. Kendisine zeyil yazılan eserler arasında Taşköprüzade Ebulhayr İsameddin Ahmed’in *Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye ve Nevâdirü’l-Ahbâr fî Menâkıbı’l-Ahyâr*’ı, Kâtib Çelebi’nin *Süllemü’l-Vüsûl ilâ Tabakati’l-Fuhûl*’ü sayılabilir. Arapça olarak kaleme alınan bu eserlerin en meşhuru Taşköprüzade’nin *Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye* adlı eseridir. 150 şeyh ile 371 bilginin Arapça olarak tanıtıldığı bu eser, 16. yüzyılda Muhtesibzade Mehmed Hâkî ve Mehmed Mecdî gibi yazarlar tarafından tercüme edilmiştir (bk. İsen 1992b: 103, Aktepe 1993b: 43). 17. asırda Nev’îzade Atâyî, Mecdî’nin *Hadâiku’l-Şakâ’ik* adlı tercümesini 1634 yılına kadar zeyleder. Atâyî’nin *Hadâiku’l-Hakâ’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik* adlı zeyline 18. yüzyılda ilk zeyli **Uşşakîzade Seyyid İbrahim Hasîb** (ö. 1724) kaleme almıştır. İstanbul’da doğan Halvetî şeyhlerinden Hüsameddin Uşşakî’nin torunlarından olan, müderrislik ve kadılık yapan İbrahim Hasîb, *Zeyl-i Şakâ’ik* veya *Zeyl-i Atâyî* adlı eseri ile tanınmıştır. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi’nin isteği üzerine eserini, Atâyî’nin bıraktığı 1634 yılından itibaren kaleme almaya başlayan Hasîb, Feyzullah Efendi’nin 1703’te ölümü üzerine çalışmasını tamamlayamaz. Daha sonra Şehid Ali Paşa döneminde Hasîb, müsveddelerini temize çeker. Beş tabakaya ayrılmış olan eser 1634-1695 yılları arasında IV. Murad, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman ve II. Ahmed dönemlerinde vefat eden “âlim, şeyh, kadı ve şair”lerin hayatları hakkında bilgi içerir. Eser 1965 yılında Hans Joachim Kissling tarafından Wiesbaden’de, 1989 yılında da Abdülkadir Özcan tarafından İstanbul’da basılmıştır. Hasîb 1695-1712 yılları arasında vefat eden âlim ve şeyh gibi önemli kişilerin biyografilerini ise *Târîh-i Uşşakîzâde* adıyla tanınan eserine almıştır (Özcan 1989, Levend 1998: 357-360, 416; İpekten vd. 1987: 212, Majer 1993: 77-80).

¹ Nazmîzade Hüseyin Murtaza (ö. 1723) *Gülşen-i Hulefâ*’sında Bağdat seferlerini ve bu şehre vali olmuş kişileri söz konusu eder. Nazmîzade *Devhatü’l-Vüzerâ*’sında Bağdat valilerini anlatır.

Uşşakîzade Hasîb'in *Zeyl-i Şakâ'ik*'ini içerik ve tertip bakımından beğenmeyen **Şeyhî Mehmed** (ö. 1732), Atâyî'nin *Şakâyık* zeyline tekrar bir zeyil yazar. İstanbul'daki Emir Buharî dergâhının şeyhi Simkeşzade Şeyh Hasan Feyzî'nin oğlu olan Şeyhî Mehmed, Sîmî ve Feyzî mahlaslarıyla şiirler kaleme almıştır. Medrese eğitimini müteakiben müderrislik yapan Şeyhî Mehmed, babasının vefatından sonra onun yerine şeyh olur. Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'ini de zeyletmiş olan Şeyhî'nin en önemli eseri *Vekâyi-i Fuzalâ* adını verdiği üç ciltlik *Şakâyık* zeylidir. Şeyhî, eserin birinci cildinde 1043-1098/1633-1687, ikinci cildinde 1098-1130/1687-1718, üçüncü cildinde 1131-1143/1718-1730 yılları arasında vefat eden âlim, şeyh ve şairlerin hayatları hakkında bilgi verir. Yazar, IV. Mehmed döneminden itibaren esere veziriazamların biyografilerini de ekler. Şeyhî, selefleri Atâyî ve Hasîb gibi, eserinde her sultanın dönemine bir tabaka ayırır ve şahısları ölüm tarihlerine göre sıralar. Birinci cilt IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV Mehmed dönemlerini, ikinci cilt II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed (1130'a kadar) dönemlerini, III. cilt ise III. Ahmed döneminin geri kalan kısmını, yani 1131-1143/1718-1730 yıllarını kapsamaktadır. 17. ve 18. yüzyılda yaşamış ünlü kişiler hakkında bilgi içeren eserin ilk iki cildi Damad İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. 236 kişi hakkında bilgi içeren üçüncü cilt ise Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteği üzerine yazarın oğlu Hasan Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Tezkireci Râmiz, Şeyhî'nin *Zeyl-i Atâyî*'deki üslûbunun inşa güzelliklerinden mahrum olduğunu söyler (Erdem 1994: 177, Levend 1998: 360, Özcan 1989: IV/VII-IX, İpekten vd. 1988: 197, Arslan 2003: 46-47).

Fındıklılı İsmet Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakkı Ehli Hakâ'ik adlı şakâyık zeylinde 1143-1314/1730-1896 yılları arasında vefat etmiş âlim ve şeyhlerin biyografilerini anlatır. Dili sade olan eserde, biyografisi verilen kişilerin modern ansiklopedilerde olduğu gibi önce bir takdim ibaresiyle tanıtılması dikkat çekicidir. Eser parça parça *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* tarafından yayımlanmaya başlanmış, fakat mecmuada altmış beş kişinin biyografisinin çıkmasından sonra muhtemelen Ali Canip'in esere yönelik eleştirilerinden dolayı, eserin geri kalan kısmı yayımlanmamıştır (Özcan 1989: V/VI).

A.1.2. Vefeyatnameler: *Şakâyık* zeyillerinin yanında vefeyatname türündeki eserler de genel biyografik eserler içinde incelenebilir. Birden fazla meslek grubuna ait kişilerin öncelikle ölüm tarihlerini vermeyi hedefleyen, kimi zaman ölüm yılının yanı sıra söz konusu edilen şahsın “nash, nakil ve azil” yıllarını da kaydeden eserlere vefeyatname adı verilir (Levend 1998: 422). Şu anki bilgilerimize göre bu türdeki eserlerin ilki, Alaybeyizade Mehmed Emîn'in 1667'de kaleme aldığı İslâm tarihinin yedi bine yakın önemli ismini içeren *Vefeyât-ı Pür-İber li-Üli'l-Elbâbı men İhteber* adlı eseridir. Mektubîzade Abdülaziz, *Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ ve Meşâyih* adını verdiği eserinde Sultan Osman döneminden III. Murad dönemine kadarki süre içinde yaşayan bilgin ve şeyhlerin hayatları hakkında bilgi verir. Abdurrahman Eşref Efendi (ö. 1738-9) *Tezkiretü'l-Hikem fî Tabakati'l-Ümem* adlı eserinde ilk dönem İslâm şairleri, ünlü kıraat imamları, lügatçiler, hadisçiler, fıkıhçılar ve kelâmcıları anlatır. Eser 1252 yılında Mısır'da basılmıştır (Aktepe 1995a: 161). Nakşî şeyh Hasîb-i Üsküdarî (ö. 1785)'nin *Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiye* adlı eserinde Hz. “Âdem'den başlayarak peygamber ve halifelerin adları”, İslâm tarihinin diğer önemli isimleri, Kocamustafapaşa ve Üsküdar'daki Hüdayî tekkelerinde görev yapan şeyhler yer almaktadır. Ayrıca eserde “Osmanlı padişahları, şehzadeler, valide sultanlar, dariüssaade ağaları, sadrazamlar, şeyhülislâmlar, nakipler, kazaskerler, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kaduları, kaptan paşalar, yeniçeri ağaları cetvel halinde sıralanmış, bunların adlarıyla görev ve ölüm tarihleri gösterilmiştir.” (Levend 1998: 419-423).

Vefeyatnamelerin bazılarında İstanbul ve Bursa gibi belli bir şehirde vefat edenler konu edilmiştir. **Ayvansarayî Hafız Hüseyin** (ö. 1784-86) *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl* adlı eserinin başında Sultan Osman'dan Sultan I. Abdülhamid'e kadar olan padişahların

doğum, cülûs ve vefat yıllarını verir. Eserin asıl bölümleri bu kısımdan sonra başlar. Ayvansarayî ilk olarak “İstanbul ve havâlisinde medfûn ricâl”, ikinci olarak “Hayrâtı İstanbul’da medfeni başka yerde olan ricâl”, son olarak da “Hayrâtı ve medfeni İstanbul dışında olan ricâl” hakkında kısa biyografik bilgi verir ve özellikle onların ölüm tarihlerini kaydeder. Yazar, vezirlerin yaptıkları hayratı da öğrenebildiği ölçüde eserine ekler (Derin 1978).

Bursa şehri üzerine yazılmış ondan fazla vefeyatname vardır. Bunların ilki olarak Baldırzade Selîsî Şeyh Mehmed’in 1059/1649 yılında yazdığı *Ravza-i Evliyâ’sı* gösterilir. Bu eserde Bursa’nın Osmanlılar tarafından fethinden eserin yazıldığı döneme kadarki süre içinde Bursa’da vefat etmiş “âlim, mutasavvîf ve şairlerin” biyografileri verilmektedir. Süleyman Hâlis (ö. 1759) 1752 yılında Baldırzade’nin eserine bir zeyil yazmıştır (Atlansoy 1998: 80, 84, 96-99). **Bakırcı Râşid Mehmed** (ö. 1816-7) 1814’te kaleme aldığı *Zübdetü’l-Vekâyi der Belde-i (Celîle-i) Bursa* adlı eserinde Osman Gazi’den II. Mahmud’a kadarki süre içinde meydana gelen olayları ve vefat eden şehzade, sadrazam, âlim, mutasavvîf, “şair, hattat, musikişinas, meddah, hekim ve meşhur ağaların” hayatlarını anlatmaktadır. Eser bir mukaddime, otuz *hutbe* ve bir *hâtimed*den oluşmaktadır. Hutbelerin her biri, bir sultanı ve onun dönemini kapsamaktadır (Atlansoy 1998: 110-112, Levend 1998: 410).

Bursa üzerine yazılmış vefeyatnamelerin en meşhurunu **İsmail Belîğ** (ö. 1784) kaleme almıştır. Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* adlı beş gülbün (bölüm)den oluşan eserinde Bursa’da yaşamış 495 kişinin biyografisini verir. Birinci gülbünde 6 sultan, 25 şehzade, 10 vezir; ikinci gülbünde 154 şeyh ve derviş; üçüncü gülbünde 218 âlim; dördüncü gülbünde 57 şair; beşinci gülbünde musikişinas, hattat, nakkaş, meddah ve tabiplerden oluşan 21 kişi anlatılmaktadır (Abdulkadiroğlu 1998: XVIII-XIX). 1723 veya 1727 yılında tamamlanan ve Damad İbrahim Paşa’ya sunulan eser Bursa’nın kültür tarihi için önemli bir kaynak durumundadır. Eserini yazarken Baldırzade Mehmed Efendi’nin *Ravza-i Evliyâ’sını* örnek alan Belîğ, kullandığı kaynaklara temkinli yaklaşmış, yanlış bilgileri eserine almamaya gayret göstermiştir (Abdulkadiroğlu 1998). Belîğ’in *Güldeste’si* **Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin** (ö. 1784) tarafından zeyledilmiştir. Ziyaeddin muhtemelen 1782 yılında yazdığı *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* adlı eserinde 1135-1196/1723-1782 yılları arasında Bursa’da vefat eden şeyh, kadı, müderris, şair gibi 216 civarında önemli kişinin hayatı hakkında bilgi verir. *Gülbün* adı verilen beş bölümden oluşan eserin birinci bölümünde “meşâyih” ve “vâizân”; ikinci bölümünde “mevâlî” ve “müderrisîn”; üçüncü bölümünde “dedegân” ve “sulehâ”; dördüncü bölümde “şuarâ” ve “nüdemâ”; beşinci bölümde “hattâtân” ve “mûsikîşinâsân, tabîbân, tîr-endezân” yer almaktadır. Ziyaeddin’in *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ’sı*, 18. asrın ikinci yarısında Bursa’da doğan **Gazzîzade Şeyh Abdüllatif** tarafından zeyledilmiştir. Gazzîzade, 1809-12 yıllarında kaleme aldığı *Ravzatü’l-Müflihîn* adlı eserinde Bursalı şeyh, müderris, vaiz, âşık, hatip, hoca, hattat, şair, zakir, mevali ve ağalar hakkında bilgi vermektedir. Abdüllatif’in diğer biyografik eserinin adı *Hülâsatü’l-Vefeyât*’tır. “Bugünkü akademik metotlara yaklaşan bir yolla” hazırlanan eser “şehir monografisi özelliklerini” de taşımaktadır (Abdulkadiroğlu 1998, İsen 2002: 113, Atlansoy 1998: 94-116, Babinger 2000: 340-341, Çıpan 1992: 415-16, Kara 1995: 485-486, Aşkar 2001: 203-207).

A.2) Zümre Tezkireleri

A.2.1) Şair Tezkireleri

Biyografik eserler içinde şairleri konu edinenler, tezkire adı altında önemli bir yer işgal etmektedir. “Belli bir meslekte şöhret sahibi olmuş” kişilerin hayatları hakkında bilgi veren eserlere tezkire denir (Karahan 1993a: 226). Tezkire denince ilk olarak akla şairlerle

İlgili biyografik eserler gelmektedir. Aslında tezkire terimi, şairler dışında farklı meslek gruplarına ait kişileri anlatan eserleri de kapsamaktadır. Meselâ velileri anlatan eserler *Tezkiretü'l-Evliyâ*, hattatların biyografisini verenler de *Tezkiretü'l-Hattâtin* olarak adlandırılmıştır (bk. İsen 1997: 29). Şairleri konu eden eserlerin 16. yüzyıldan itibaren daha güçlü bir gelenek oluşturması ve bu eserlerin bazılarının adlarında tezkire kelimesinin daha sıkça kullanılması, tezkire kelimesinin şair biyografilerini içeren eserlerle özdeşleşmesine yol açmış olmalıdır.

18. asır tezkirelerine içerdikleri şair sayısı açısından bakılınca, en çok şairin Safâyî tezkiresinde, en az şairin de Âkif tezkiresinde bulunduğu görülür. Safâyî tezkiresi 493, Sâlim tezkiresi 428, Belîğ tezkiresi 414, Râmiz tezkiresi 375, Safvet tezkiresi 326, Esrâr Dede tezkiresi 212, Silâhdarzade tezkiresi 127, Mucîb tezkiresi 107, Âkif tezkiresi 24 şair ihtiva etmektedir. 18. asır tezkirelerini yazılış sırasına göre Mucîb (1710), Safâyî (1720), Sâlim (1722), Belîğ (1727), Safvet (1783), Râmiz (1784), Silâhdarzade (1790), Esrâr Dede (1796) ve Âkif (1796) şeklinde sıralayabiliriz. Bu tezkirecilerden Mucîb, Safâyî, Sâlim, Silâhdarzade ve Esrâr Dede tezkireleri *Tezkire-i Şu'arâ* olarak adlandırılırken Belîğ, Safvet, Râmiz ve Âkif tezkirelerine daha özel bir ad bulmuşlardır (bk. İpekten 1988, İsen vd. 2002a).

18. asırda tezkirelerin bazıları özetleme yoluyla meydana getirilmiştir. Tezkiresini Mucîb Riyâzî'ye, Safâyî Rıza'ya, İsmail Belîğ Kafzade Fâizî'ye, Râmiz Sâlim'e, Silâhdarzade de Belîğ'e zeyil olarak yazmıştır.

18. asır tezkireleri bazı bakımlardan kusurlu bulunmuşlardır. Esrâr Dede, bazı Mevlevî şeyhlerini usta şair olarak değerlendirip aşırı methettiği, Bağdatlı Rûhî gibi bazı şairleri Mevlevî olarak gösterdiği ve sözlü kaynaklara itibar ettiği için eleştirilmiştir. Sâlim ilmiye sınıfından olan şairleri, Âkif de kendi arkadaşlarını ön plâna çıkardığı için tenkit edilmiştir. Râmiz tezkiresi içerdiği boşluklar ve ifade bozukluklarından dolayı kusurlu bulunmuştur. Mucîb ve Safvet tezkireleri fazla yeni bilgi içermediklerinden dolayı, Silâhdarzade de şairler hakkında çok kısa biyografik bilgiler verdiği ve şairlerin şiirlerine örnek verirken ölçsüz davrandığı için eleştirilmiştir.

Tezkireler, içeriklerine göre, biyografi ağırlıklı ve örnek ağırlıklı olmak üzere iki gruba ayrılır.² Biyografi ağırlıklı tezkire yazarlar kendilerine Latîfi, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Riyâzî tezkirelerini örnek alırlarken, antolojik tezkire yazarlar Kafzade Fâizî'nin tezkiresini model almışlardır. 18. asırda biyografi ağırlıklı tezkireler Safâyî, Sâlim, Râmiz, Safvet, Esrâr Dede ve Âkif tarafından kaleme alınmıştır. Bu tezkirelerde süslü bir dil kullanılmıştır. Antolojik veya örnek ağırlıklı tezkireler ise Belîğ ve Silâhdarzade tarafından yazılmıştır (İpekten 1988, İsen vd. 2002a).

A.2.1.1. Biyografi Ağırlıklı Tezkireler: Yüzyılın ilk şairler tezkiresini **Mucîb** kaleme almıştır. Diyarbakır'da doğan ve asıl adı Mustafa olan Mucîb (ö. 1727) Halep müderrisliği ve Şam mevleviyeti görevlerine getirilmiştir. Şair ve âlim kişiliği ile tanınan Mucîb, Şam'da vefat etmiştir. Mucîb, tezkiresinde 16. yüzyıl sonlarından eserin yazıldığı 1710 yılına kadarki süre içinde yetmiş 107 şair hakkında kısa biyografik bilgiler verir. Tezkirenin kısa önsözünde ve yazma nüshalarının birinin sonunda yer alan "sâhib-i tezkire Mucîb Efendi" başlıklı kısımda verilen bilgilere göre, Mucîb, Rızâ tezkiresini Hasan Çelebi ve Riyâzî tezkireleri ile mukayese eder ve Rızâ'nın bu tezkirelerdeki şairlerin bazılarını alıp bazılarını

² Antolojik tezkirelerin varlığı bizi diğer normal tezkireler için "biyografi ağırlıklı" veya "biyografik" gibi tanımlayıcı sıfatlar bulmaya itmiştir. Aslında biyografi ağırlıklı veya biyografik tezkire ifadesi yanlıştır. Zira tezkire zaten biyografik olmalıdır. Zaten Türk edebiyatındaki antolojik tezkirelerin en önemlilerinin adlarında tezkire ifadesi bulunmamaktadır.

almadığını fark eder. Ayrıca bu tezkirelerin hiçbirinde olmayan şairler de vardır. Bunun üzerine Mucîb 1610'da kaleme alınan Riyâzî tezkiresine bir zeyil yazmaya niyet eder ve “*Tezkire-i Rızâ*’da geçen ve geçmeyen” “112” şairi içeren bir tezkire vücuda getirir. Mucîb tezkiresinde Hasan Çelebi, Riyâzî ve Rızâ tezkirelerinde olmayan on bir şair vardır. Yalnız bu şairler Safâyî tezkiresinde de yer almaktadır. Tezkirenin dili sadedir. Tezkirede bazı şairler birkaç cümle ile anlatılırken, birçok şair birer cümle ile tanıtılmıştır. Önemli bir kaynak olarak görülmeyen tezkire eski harflerle basılmamıştır. Her ne kadar kendisine biyografi ağırlıklı tezkireler içinde yer verilse de, Mucîb tezkiresi antolojik tezkirelere daha yakındır (Altun 1997: 64, İsen vd. 2002a: 101).

Biyografi ağırlıklı tezkirelerin 18. asırdaki ilk önemli örneği, **Mustafa Safâyî** (ö. 1725) tarafından kaleme alınmıştır. İstanbul’da doğan, kâtiplik, mektupçuluk, deftereminliği ve maliye tezkireciliği gibi görevlerde bulunan Safâyî, lâle devri şairlerindedir ve mürettep bir divana sahiptir. Elmas Mehmed Paşa’nın himayesinde iken *Nuhbetü’l-Âsâr min Fevâ’idi’l-Eş’âr* adlı tezkiresini yazmaya başlayan ve uzun bir süre çalışmasına ara veren Safâyî, eserini yirmi beş yıl sonra Damad İbrahim Paşa’nın sadrazamlığı sırasında 1720 yılında tamamlamıştır. Rıza tezkiresine zeyil olarak yazılan Safâyî tezkiresi 1050-1132/1640-1720 yılları arasında yetişmiş 493 şairi içermektedir. Safâyî, tezkiresinin önsözünde 16. asır tezkirelerinden Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerini kendisine model aldığı ifade etmiştir. Safâyî, tezkiresindeki bazı bilgileri katıldığı edebiyat sohbetlerinden elde etmiş ve gerektiğinde şairlerle mektuplaşmıştır. Yazar, meclislerde tanıştığı bazı musikişinaslar hakkında da eserinde bilgi vermiştir. Şairlerin edebî kişilikleri hakkında nispeten tarafsız hükümler içeren Safâyî tezkiresi, Lâle devri şairleri hakkında bilgi ihtiva etmesi bakımından önemli kabul edilmiştir. Nitekim dönemin önemli şair ve nesircilerinden “Şehdî, Nahîfî, Kâmî, Râzî, Neylî, Osmanzade Tâib, Şehrî, Seyyid Vehbî, Hâsib, Feyzî, Rifâtî, Kelîm, Nedîm, Hamdî, Murtazazâde Mehmed Tecellî, Eşref ve Sâlih” Safâyî tezkiresine takriz yazmışlardır. Sâlim yazdığı takrizde Safâyî’yi överken, daha sonra kaleme aldığı tezkiresinde onu dilinden dolayı eleştirir. Râmiz de Safâyî’yi ele aldığı şairlerin ölüm tarihleri ve soyları hakkında verdiği sıhhatli bilgilerden dolayı methederken, dilinin sadeliğinden dolayı eleştirir. Halbuki Safâyî eserinde süslü bir dil kullanmıştır. Safâyî, şairlerle ilgili “her duyduğunu ve aklına gelen her şeyi yazmış” olduğundan dolayı da arkadaşları tarafından eleştirilmiştir. Bundan dolayı tezkirenin müsvedde nüshasıyla tebyiz edilmiş nüshası arasında ciddi teferruat farklılıkları vardır. Tezkirede birçok şair Mevlevî olarak gösterilmiştir (Erdem 1994: 190-191, Çapan msvd., İpekten 1988: 130-133, İsen vd. 2002a: 104-105).

Hayatı hakkındaki bilgilerimiz oldukça yetersiz olan fakat kadılık yaptığı bilinen Kemiksizzade **Mustafa Safvet**, bir arkadaşından ödünç aldığı Safâyî tezkiresinden seçtiği 326 şairin biyografilerini özetleyerek, 1783 yılında *Nuhbetü’l-Âsâr fî Fevâ’idi’l-Eş’âr* adlı bir tezkire oluşturmuştur. Safâyî’nin bazı yanlışlarını düzelter ve eserine yer yer fıkralar ekleyen Safvet’in tezkiresi önemsiz bir kaynak olarak görülmektedir. İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde (TY 6189) Safvet’in oğlu Hüseyin Reşîd tarafından yazılmış bir nüshası bulunan tezkire eski harflerle basılmamıştır (İpekten 1988: 146-147, İsen vd. 2002a: 123).

Sâfâyî tezkiresini özellikle dili bakımından beğenmeyen **Mirzazade Sâlim** (ö. 1743), **Safâyî**’den iki yıl sonra bir tezkire kaleme alır. Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi’nin oğlu olan ve İstanbul kadılığına kadar yükselen Sâlim, mürettep divan sahibi bir şairdir. Kendisine Latîfî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Riyâzî gibi tezkirecileri örnek alan Sâlim, 1722 yılında kaleme aldığı ve İbrahim Paşa’ya sunduğu *Tezkire-i Şuarâ*’sında 1688-1722 yılları arasında yaşayan 428 şairin biyografisini verir. Eser, münacat, tevhit ve na’tin yanı sıra III. Ahmed, Damad İbrahim Paşa ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi’ye hitaben yazılmış kasideleri içeren uzun bir mukaddime ile başlar. Sonra birinci bölümde dönemin şair

sultanları III. Ahmed (ö. 1736) ve III. Mustafa (ö. 1774) söz konusu edilir, ikinci bölümde diğer şairler ele alınır. Sâlim eserini yazarken, kâtip sınıfından olduğu için beğenmediği Safâî'nin tezkiresinden ve Şeyhî'nin *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'sından yararlanmıştır. Sâlim, tezkiresinde ele aldığı şairlerin hayatları ve edebî kişilikleri hakkında doğru bilgiler vermeye çalışmış, yalnız kendisi gibi ilmiye sınıfına mensup olan şairlere eserinde daha çok yer vermiş ve onları aşırı bir şekilde övmüştür. Tezkire, sanatkârane bir nesir üslûbu ile kaleme alınmıştır. İçerik ve üslûp bakımından yüzyılın en önemli tezkirelerinden birisi sayılan Sâlim tezkiresi, Râmiz ve Fatîm tarafından zeyledilmiştir. Tezkire 1315/1879'da İstanbul'da basılmıştır (İsen vd. 2002a: 108-110, İpekten 1988: 137-139).

Müderreslik ve kadılık yapmış olan **Azizzade Hüseyin Râmiz** (ö. 1785/1788), Sâlim'in tezkiresine zeyil olarak kaleme aldığı *Âdâb-ı Zurafâ* adlı tezkiresinde 1720-1784 yılları arasında yetişmiş 376 şairin biyografisini anlatır. Râmiz tezkiresinde şairlerin hayatı, eserleri ve edebî kişilikleri hakkında ayrıntılı ve doğru bilgiler vermeye gayret etmiş, özellikle şairlerin ölüm yıllarını kaydetmeye özen göstermiştir. Ancak yazar eserine son şeklini verememiştir. Sonradan doldurulmak üzere eserde bırakılan boşlukların yanı sıra ifade bozuklukları ve anlam kopuklukları Râmiz'in, eserini tamamlayamadığına işaret etmektedir. Râmiz'in arkadaşı Müstakimzade Süleyman Sa'deddin tarafından tashih ve tekmil edilen tezkirede edebî bir üslûp kullanılmıştır (Erdem 1994: XXVII, İsen vd. 2002a: 117-118, İpekten 1988: 148-150).

18. asır şair tezkireleri içinde belli bir meşrep, meslek vesairenin ölçüt alınarak hazırlandığı özel tezkireler de vardır. Bunlardan birisi dönemin divan sahibi Mevlevî şairlerinden **Esrâr Dede** (ö. 1797)'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*'sidir. *Esrâr Dede Tezkiresi* olarak da adlandırılan bu eserde Mevlâna Celâleddin (ö. 1273)'den 1797'ye kadarki süre içinde yetişen Mevlevî şairler anlatılmaktadır. Eserin oluşumunda Şeyh Gâlib (ö. 1799)'in önemli bir payı vardır. Zira Gâlib, 209 kadar Mevlevî şairinin şiirlerinden beğendiklerini bir mecmuada toplamış; hatta bu şairlerin bazıları hakkında kısa biyografik bilgiler vermiştir. Şeyh Gâlib'in bu mecmuasını alan Esrâr Dede, mecmuada yer alan fakat hakkında bilgi bulamadığı otuz kadar şairi eserden çıkarırken, otuz üç yeni şairi eserine eklemiştir. İki ay gibi kısa bir sürede tezkireyi kaleme alan Esrâr Dede'nin kullandığı kaynaklar arasında başta Sâkîb Dede (ö. 1735)'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyye*'si olmak üzere Şâhidî Dede'nin *Gülşen-i Esrâr*'ı ve Nâyî Osman Dede (ö. 1729)'nin *Mecmû'a*'sı, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkireleri vardır. Mevlevî şairleri toplu olarak içermesi bakımından önem arz eden eser, sözlü kaynaklara dayandığı, Bağdatlı Rûhî, Arşî ve Dükakinzade Ahmed Bey gibi bazı şairleri olmadığı halde Mevlevî gösterdiği ve Mevlevî şeyhleri mübalağalı bir şekilde övdüğü için eleştirilmiştir. Oldukça ağır bir üslûbun kullanıldığı eserde özellikle Mevlevî dedeler daha özentili ve tumturaklı bir dille tanıtılmıştır. Ali Enver, Esrâr Dede tezkiresinden seçtiği bazı şairlerin biyografilerini özetleyerek *Semâhâne-i Edeb* adlı bir tezkire meydana getirmiştir (Genç 2000, İsen vd. 2002a: 125-126, Horata 1998: 34-36).

Bu asırda yazılan özel tezkirelerden bir diğeri İstanbul'da doğmuş ve Enderun'da yetişmiş olan **Âkif** (ö. ?)'e aittir. Asıl adı Mehmed olan Âkif, *Mir'ât-ı Şi'r* adlı tezkiresini sarayda *kiler-i hassada* çalıştığı sırada 1797 yılında kaleme almıştır. Dört bölümden oluşan eser, Âkif'in kendisiyle birlikte yirmi dört şairin biyografisini içermektedir. Tezkirenin birinci bölümünde *hane-i hassadan* altı şair, ikinci bölümde hazineden sekiz şair, üçüncü bölümde kilerden yedi şair, dördüncü bölümde seferli koğuşundan iki şair anlatılmaktadır. Şairlerin aşırı bir şekilde övüldüğü eserde özentili bir üslûp kullanılmıştır (İsen vd. 2002a: 130).

A.2.1.2) Örnek Ağırlıklı veya Antolojik Tezkireler

Şairler hakkında kısa biyografik bilgi verdiği ve bol şiir örneği içerdiği için “antolojik” sıfatıyla nitelenen tezkirelerin Osmanlı Türk edebiyatındaki ilk örneğini, 17. yüzyıl yazarlarından Kafzade Fâizî kaleme almıştır. Fâizî’ye çağdaşları Yümnî ve Âsım zeyil yazmışlardır. Antolojik tezkirelerin Türk edebiyatındaki “en geniş ve mükemmel örneği”ni ise 18. asır şair ve yazarlarından **İsmail Belîğ** (ö. 1729) vücuda getirmiştir (İsen 1997: 51). Bursa’da doğan, imamlık, mahkeme naipliği ve kâtiplik yapan Belîğ şair, tarihçi ve âlim kişiliği ile tanınmıştır. Belîğ, Kafzade Fâizî’nin tezkiresine zeyil olarak kaleme aldığı *Nuhbetü’l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti’l-Eş’âr* adlı eserinde 1621-1727 yılları arasında yaşayan 414 şairi kısaca tanıttıktan sonra, şairlerin şiirlerine çok sayıda örnek verir. Eserde şairlerin özellikle ölüm tarihleri kaydedilmiştir. Yümnî ve Âsım tezkirelerinde var olan birçok şair, Belîğ’inkinde de yer almaktadır. Tezkire, Damad İbrahim Paşa’nın isteği üzerine kaleme alınmış ve ona sunulmuştur (Abdulkerimoğlu 1999, Abdulkerimoğlu 1998: 15-16, Çıpan 1992: 415-16, İpekten 1988: 143-144).

18. asırda meydana getirilen antolojik tezkirelerin bir diğeri **Silâhdarzade Mehmed Emîn**’e aittir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Silâhdarzade’nin *Tezkire-i Şu’arâ*’sı, 1751-1790 yılları arasında yetişen 127 şairin şiirlerine örnekler içermektedir. Şiir örneklerinin yanı sıra bazı şairlerin yalnız isimlerinin, bazılarının ise isimleriyle birlikte ölüm yıllarının belirtildiği Silâhdarzade tezkiresi önemli bir kaynak olarak kabul edilmemiştir.

A.2.2) Sultanlar, Sadrazamlar, Reisülküttaplar, Darüssaade Ağalarını Konu Eden Tezkireler

Devleti ilgilendiren olayların yıl yıl resmî tarihçiler tarafından kaleme alındığı 18. asırda, devlet yöneticilerinin biyografilerinin de kayıt altına alınmasına önem verilmiştir. Gerek sultanları gerekse vezirleri konu eden biyografik eserlerin en meşhurları **Osmanzade Ahmed Tâib** (ö. 1723-24)’in kaleminden çıkmıştır. Osmanzade Ahmed, İstanbul’da doğmuş, müderrislikten sonra Halep ve Mısır kadılığı görevlerinde bulunmuştur. Önceleri Hamdî mahlasıyla hiciv içerikli şiirler yazmış olan Osmanzade, daha sonra bu türde şiir yazmaya tövbe ederek Tâib mahlasını almıştır. III. Ahmed tarafından kendisine “reis-i şâirân” unvanı verilen Tâib’in en önemli eserleri mensurdur. Râmiz, Tâib’in inşasının “hıyre-zen-i çeşm-i Nergisî” olduğunu, yani Nergisî’yi şaşırtacak kadar güzel olduğunu söyler (Erdem 1994: 51). Tâib *Hadikatü’l-Mülûk* adlı eserinde Osman Gâzî’den II. Mustafa’ya kadar yirmi iki sultanın doğumu, tahta çıkışı, ölümü, savaşları ve hayratını anlatır. Damad İbrahim Paşa’ya sunulmuş olan bu eser, Mustafa Haşim Bey’in yazdığı zeyille birlikte *Tuhfetü’l-Mülûk* adıyla 1299/1881 yılında basılmıştır. Tâib’in bu eserine **Şehrîzade Mehmed Saîd** (ö. 1764) tarafından *Gülşen-i Mülûk* adlı bir zeyil yazılmıştır. Saîd, zeylinde III. Ahmed’i anlatır (Levend 1998: 364-366, Yatman 1989: 14, Karahan 1993b: 456).

Tâib, *Hadikatü’l-Vüzerâ*’sında Osmanlı devletinin kuruluşundan 1703 yılına kadarki süre içinde sadarete bulunmuş 108 kişinin biyografisini anlatır. Yazıldığı dönemde beğenilen esere zeyiller yazılmıştır. Reisülküttaplık yapmış olan **Dilâverzade Ömer Vahîd** (ö. 1758) Tâib’e yazdığı zeyilde 1703-1730 yıllarında görev yapan 13 sadrazamın hayatını anlatır. Kaynaklarda esere *Gül-i Zibâ*, *İcmâl-i Menâkıb-ı Vüzerâ-yı ‘Izâm*, *Zeyl-i Hadikatü’l-Vüzerâ* gibi adlar verilmiştir (Babinger 2000: 319, Levend 1998: 366). **Şehrîzade Mehmed Saîd** (ö. 1765) *Gül-i Zibâ* adını verdiği zeylinde 1703-1756 yılları arasında görev yapan 31 sadrazamın biyografisini anlatır. **Ahmed Câvid** (ö. 1803) *Verd-i Mutarrâ* adlı zeylinde 1756-1805 yılları arasında sadrazamlık yapan kişilerin hayatları hakkında bilgi verir. Tâib’in eserine 19. asırda zeyiller yazılmıştır. 1805-1808 yılları arasında sadrazamlık yapanlar Bağdatlı Abdülfettah Şefkat, 1808-1863 yılları arasında görev yapanlar da Ahmed Rif’at tarafından anlatılmıştır. Tâib’in *Hadikatü’l-Vüzerâ*’sı bazı zeyilleriyle birlikte eski harflerle önce 1271/1854 yılında

İstanbul'da, sonra D. Robischon tarafında 1969'da Freiburg'da basılmıştır. Tezkireci Râmiz de *Hadikatü'l-Vüzerâ*, *Devhatü'l-Meşâyih*, *Hamiletü'l-Küberâ*, *Keşfü'z-Zunûn* gibi eserlere zeyiller yazdığını söylemektedir (Aksan 1997: 228, Levend 1998: 366-368, Karahan, 1993b: 456, Erdem 1994: XXIV).

Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-Rü'esâ* adlı eserinde Koca Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'den Hacı Abdî Efendi'ye kadar altmış altı reisülküttabın hayatı hakkında bilgi verir. Resmî, eserini yazarken kendisine Osmanzade Tâib'in *Hadikatü'l-Vüzerâ*'sını model almış ve eserinin adını *Halikatü'r-Rü'esâ* olarak belirlemiştir. *Halika* kelimesinin kâtip tarafından *Halife* şeklinde yazılması, eserin günümüze kadar *Halifetü'r-Rü'esâ* olarak yanlış adlandırılmasına sebep olmuştur. Yalnız eserin adı, daha sonra Koca Râgıb Paşa tarafından *Sefînetü'r-Rü'esâ* olarak değiştirilmiştir. *Halikatü'r-Rü'esâ*'yı yazarken Resmî'nin kullandığı kaynaklar arasında, resmî evrak ve kayıtların yanı sıra "*Nişancı Tarihi*, *Künhü'l-Ahbâr*, *Selânikî Tarihi*, *Mir'ât-ı kâinât*, *Nuhbetü't-tevârîh*, *Hasanbey-zâde ve Peçuylu Tarihleri*, Sarı Mehmed Paşa, Naîmâ, Râşid ve Küçük Çelebizâde tarihleri, Fındıklılı'nın *Nusretnâme*'si, *Şakâyık* ile Atâyî ve Uşşâkî-zâde *Zeyilleri*, şuarâ tezkirelerinden Kınalı-zâde, Kaf-zâde; *Keşfü'z-zunûn*" vardır (Kütükoğlu 1994: 206-207). Tezkireci Râmiz, Ahmed Resmî'nin darüsaade ağaları ve reisülküttapları konu edinen eserlerinin, dönemin aydın kesimi tarafından beğenildiğini ifade eder (Erdem 1994: 125). Nitekim esere zeyiller yazılmıştır. Süleyman Fâik, *Halikatü'r-Rü'esâ*'ya yazdığı iki zeyilde Ahmed Resmî'nin bıraktığı 1167/1753'ten 1239/1823'e kadarki süre içinde reisülküttaplık yapan kişilerin hayatlarını anlatır. Süleyman Fâik'in zeyli Ahmed Resmî'nin eseri ile birlikte 1269/1852 yılında İstanbul'da basılmıştır. Fâik'ten sonra, İbrahim Nâilî *Hadikatü'r-Rü'esâ* adıyla başka bir zeyil yazmıştır. Nâilî, zeylinde önce *Halikatü'r-Rü'esâ*'da yer alan kırk dört kadar reisülküttabın biyografisini özetlemiş, sonra da onlara yirmi beş reisülküttabın hayat hikâyesini ilâve etmiştir (Aksan 1997, Levend 1998: 377-378).

Ahmed Resmî Efendi *Hamiletü'l-Küberâ* adlı eserinde III. Murad döneminde ilk defa darüsaade ağası veya kızlarağası olarak tayin edilen Mehmed Ağa'dan eserin yazıldığı sırada bu görevde bulunan Beşir Ağa'ya kadar otuz yedi ağa hakkında biyografik bilgi vermektedir (Levend 1998: 378). *Hadikatü'l-Vüzerâ*'yı kendisine model alan Ahmed Resmî eserini yazarken "vekâyinâmeler ve özel tarihlerden" yararlanmıştı (Turan 2000: 23, 27). Bu eser "kendi türünün ilk ve bir bakıma tek örneği" olarak kabul edilmektedir (Turan 2000: 25).

Şehrîzade Mehmed Saîd, Kapdanıderya Mustafa Paşa'nın isteği üzerine 1761 yılında yazdığı *Tuhfetü'l-Mustafaviyye fî Beyânı Kapudânânî'd-Devleti'l-Aliyye* adlı eserinde bütün kapdanıderyaların hayatlarını anlatır. Şehrîzade'nin aynı konulu diğer bir eserinin adı *Zübde-i Müte'allika bi'l-Bihâr*'dir (İpekten vd. 1988: 222, Babinger 2000: 323).

A.2.3. Şeyhülislâmlar, Vaizler, Şeyhler ve Velileri Konu Eden Tezkireler, Menakıpnameler: 12. yüzyıldan sonra başta Mevlâna Celâleddin Rûmî ve Hacı Bektaş olmak üzere birçok veli Anadolu'ya gelerek halkın Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında önemli görevler yapmışlardır. Onlardan sonra Anadolu'da Yunus Emre, Emir Sultan, Hamîd-i Veli, Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rûmî, Akşemseddin, Mahmud Paşa, Beşiktaşlı Şeyh Yahya, Aziz Mahmud Hüdâyî, Niyâzî-i Mısırî gibi birçok ünlü veli yetişmiştir. Bu velilerin örnek hayatları, başta kendi öğrencileri olmak üzere halk arasında mübalâğası gitgide artan bir üslûpla şifahî olarak anlatılmıştır. Sözlü anlatımın yanı sıra bazı velilerin hayatları, öğrencileri tarafından yazılı olarak da kaleme alınarak ebedileştirilmek istenmiştir. Bu eserlere *menâkıbnâme* veya *velâyetnâme* adı verilir.

Menakıpnamelerin bazılarında yalnızca bir veli, bazılarında da birden fazla veli konu edilmiştir. Bir veliyi konu edinen menakıpnamelerin en önemli örnekleri 15. ve 16. yüzyıllarda kaleme alınmıştır (İz 1996: 323). Menakıpnameler içeriklerinin yanı sıra, kaynaklarına göre de sınıflandırılabilir. Çünkü kimi yazarlar daha önceki yüzyıllarda yaşamış velilerin hayatlarını yazılı ve sözlü kaynaklara başvurarak anlatırlarken, kimileri de kendi hocalarının hayatlarını, müşahedelerine dayanarak anlatmışlardır. 18. asır menakıpname yazarları içinde **Abdürrezzâk Nevres** (ö. 1761-2) ismi ön plâna çıkmaktadır. 19. asır şairlerinden Osman Nevres'le karıştırılmasını önlemek için kendisine Nevres-i Kadîm denilmiştir. Nevres'in Türkçe ve Farsça divanları vardır. Nevres, *Menâkıb-ı Şeyh Vefâ* veya *Tuhfetü'l-Ahbâb* adlarıyla anılan eserinde Zeyneddin Hafî (ö. 1434) tarafından kurulan Zeyniyye tarikatının Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden olan Şeyh Vefa (ö. 1491)'nin hayatı ve kerametlerini anlatırken, *Tuhfetü'l-İhvân* adlı eserinde Akşemseddin'in menkıbelerini, *Hediyetü'l-Asdikâ* adlı eserinde Emîr Buhârî'nin hayatını, *Tuhfetü's-Sürûr*'unda Ebussuud'un hayatını, *Menâkıb-ı Şeyh Cemâleddîn İshak Karamanî* adlı eserinde de Şeyh Cemaleddin'in hayatını anlatır (Aşkar 2001: 192-193, Levend 1998: 418, Ocak 1997: 63, İpekten vd. 1987: 372). Seyyid **Hasîb-i Üsküdârî** (ö. 1785), Seyyid Yahyâ'nın *Menâkıb-ı Şeyh Emîn Tokadî* adlı eserinin müsveddelerini temize çekmiştir (Levend 1998: 422). Müstakimzade Süleyman Sa'deddin de *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* adlı eserinde Ebu Hanife'nin hayatını anlatır.

Konusu bir veli olan menakıpnamelerin ikinci grubunu müşahedeye dayalı olanlar oluşturmaktadır. Otobiyografik bilgiler de içeren bu eserler, yazıldıkları dönemdeki sosyal hayatın aydınlatılmasında başvurulacak önemli kaynaklardandır. **Ömer Nüzhet Efendi** (ö. 1778), hocası Neccarzade Şeyh Rıza'nın menkıbelerini *Menkıbe-i Evliyâyîyye fî Ahvâli'r-Rızâ'îyye* adlı eserinde anlatır. Bu menakıpname eski harflerle 1272/1855 yılında İstanbul'da basılmıştır (Güzel yty 429, İpekten vd. 1987: 344). **İbrahim Has** 1742 yılında kaleme aldığı *Menâkıb-nâme-i Hasan Ünsî* adlı eserinde hocası Hasan Ünsî (ö. 1724)'nin hayatı ve menkıbelerini konu eder. "Bir sûfinin gönül penceresinden İstanbul'un temaşası" olarak tanımlanan eser yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel hayatına ışık tutması bakımından önemlidir (Tatcı 2002: 92).

18. asırda yalnız bir veliyi konu eden menkıbelerin yanında, herhangi bir bakımdan birbiriyle ilgili olan birçok velinin hayatını tezkire tarzında anlatan eserler de kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu asırda menakıpname türü tezkire türüne iyice yaklaşmıştır.³ Kendisini iyi yetiştirmiş fakat hiçbir resmî görev almamış olan **Müstakimzade Süleyman Sa'deddin** (ö. 1787) konusu din adamları ve mutasavvıflar olan birçok biyografik eser kaleme

³ Daha önceki yüzyıllarda da İslâm dünyasında şöhret bulmuş velileri anlatan tezkireler kaleme alınmıştır. Bu eserler daha çok *Tezkiretü'l-Evliyâ* olarak tanınmıştır. Alî Şîr Nevâyî'nin *Nesâimü'l-Mahabbe*'si ve Sinan Paşa'nın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı bu türün en önde gelen örneklerlerindedir.

almıştır. Müstakimzade iki kere zeylettği *Devhatü'l-Meşâyih* adlı eserinde Molla Fenârî'den başlayarak 1424-1788 seneleri arasında şeyhüislâmlık yapan seksen sekiz kişinin hayat hikâyesini edebî bir üslûpla anlatır. Bu eser Antepli Mehmed Münib tarafından 1807 yılına kadar zeyledilmiştir (Kazıcı 1978, Babinger 2000: 374). *Meşâyihnâme-i İslâm* adlı eserinde Müstakimzade; Emîr Buhârî, Şeyh Hamdullah, Sünbül Sinan, Muhmud Çelebi, Ümmî Sinan, Beşiktaşlı Yahya Efendi, Seyyid Mahmud Hüdâyî gibi on dokuz şeyhin hayatı hakkında bilgi verir (İpekten vd. 1988: 249, Levend, 1998: 417). Müstakimzade *Ayasofya Vâizleri* adlı eserinde 1000/1591 yılından itibaren Ayasofya Camiinde görev yapan on bir zatın hayatını anlatır. Müstakimzade, Şeyh Nazmî'nin *Hediyyetü'l-İhvân* adlı eserini özetleyerek oluşturduğu *Hülâsatü'l-Hediyye*'sinde ise Şeyh Seyyid Yusuf, Şah Kubad, Abdülahad Nûrî gibi veliler hakkında biyografik bilgiler verir (İpekten vd. 1988: 250). Yüzyılın önemli şairlerinden olan **Kâmî** (ö. 1724), *Mehâmmu'l-Fukahâ fî Tabakati'l-Hanefiyye* veya *Tabakât-ı Hanefiyye* adlı eserinde Hanefî fıkıhçıların hayatlarını konu eder. Kâmî bu eserini yazarken özellikle *Şakâ'iku'n-Nu'mâniye*'den yararlanmıştır (İpekten vd. 1987: 221).

18. yüzyılda tasavvufî bir akıma bağlı olan şahısların anlatıldığı biyografik eserler de kaleme alınmıştır. Bu türdeki eserlerin en eskilerinden birisi 14. asır mutasavvıflarından Eflâkî Dede'nin Mevlâna ve Mevlevîliğin ileri gelenlerinin hayatlarını Farsça olarak anlattığı *Menâkıbu'l-Ârifîn*'i, diğeri Yusuf Sinaneddin (ö.1581)'in Halvetiyye şeyhleri ve tarikatı hakkında bilgi verdiği *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-ı Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*'sidir (Ocak 1997: 64-65, Aşkar 2001: 194). 18. asırda Mevlevî ve Bayramî tasavvuf erbabı hakkında bilgi veren eserler La'lîzade, Müstakimzade, Sâkıb Dede ve Esrâr Dede tarafından kaleme alınmıştır. **La'lîzade Şeyh Abdülbaki Efendi** (ö. 1746) *Sergüzeşt* olarak da bilinen *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye* adlı eserinde önce Hamîd-i Veli ve Hacı Bayram Veli'nin hayatı hakkında bilgi verir, sonra 18. asra kadarki süre içinde yetişen Melâmî şeyhlerini konu eder. Eserde Hacı Bayram Veli'den sonra onun yerine geçen Akşemseddin'in Melâmî olduğunu ima eden bir olay da anlatılır (Aşkar 2001: 187-188). La'lîzade'den sonra Müstakimzade de aynı konuda bir eser yazar. *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye-i Şettâriyye* adlı eserinde **Müstakimzade**, Hacı Bayram Veli'den sonra Melâmiyye kolunu Dede Ömer Sikkînî'nin devam ettirdiğini vurgular. Daha sonra Müstakimzade, Ömer Sikkînî'nin halifelerinin biyografilerine yer verir (Aşkar 2001: 188-189). Mevlevî şeyhi olan **Sâkıb Dede** (ö. 1735) üç ciltlik *Sefîne-i Nefîse fî Menâkıb-ı'l-Mevleviyye*'sinin birinci cildinde Eflâkî Dede'nin *Menâkıbu'l-Ârifîn*'de bıraktığı yerden 18. yüzyıla kadarki süre içinde şeyhlik yapmış çelebileri, ikinci cildinde muhtelif Mevlevî tekkelerinde şeyhlik yapmış olanları, üçüncü cildinde de tanınmış Mevlevî dervişlerini anlatır. Eser, kendi türünün en hacimlisidir. Sözlü kaynakların kullanılması eserdeki bilgilerin güvenilirliğine gölge düşürmüştür. Dili ağır olan eser 1283/1866'da Bulak'ta basılmıştır (İpekten vd. 1987: 310).

Belli bir bölgede yaşayan veya vefat eden şeyhleri konu edinen birkaç eserden de burada bahsetmek gerekir. **Derviş Hasan**, *Bazı Menâkıb-ı Meşâyih-ı Sâlîfe* veya *Bursa'da Medfûn Bazı Meşâyih'in Menâkıbı* adlarıyla bilinen eserinde “şeyh, derviş ve meczûbların” menkıbe ve kerametlerini anlatır. Yazarın özellikle kendi döneminde yaşamış mutasavvıflarla ilgili olarak verdiği müşahedeye dayalı bilgiler eseri önemli kılmaktadır (Atlansoy 1998: 95-96, Levend 1998: 410-411). **Abdürrezzak** (ö. 1756) *Şerhu's-Sudûr fî Ma'rifeti'l-Kubûr* ve *Tuhfetü'z-Züvvâr* adlı eserlerinde Eyyub el-Ensârî türbe ve camii etrafında bulunan şeyhlerin hayatları hakkında bilgi verir (Levend 1998: 418-419).

A.2.4. Musikişinaslar ve Hattatları Konu Eden Tezkireler: Şairler dışındaki sanatçıları müstakil olarak konu eden tezkire sayısı eski Türk edebiyatında oldukça sınırlıdır. Bu türdeki eserlerin bilinenleri 18. asırda yazılmıştır. Asrın velut yazarlarından Müstakimzade

Süleyman Sa'deddin (ö. 1788), Suyolcu Mustafa Necîb Efendi (ö. 1757)'nin *Devhatü'l-Küttâb* adlı eserinden yararlanarak 1759-60 yıllarında kaleme aldığı *Tuhfe-i Hattâtîn*'de sülüs, nesih, celi ve talik hatlarında üstat olmuş 1650 civarında Türk, Arap ve Acem hattatın hayatını anlatır. Hattatların alfabetik olarak kısaca tanıtıldığı bu önemli tezkire İbnülemin Mahmud Kemal tarafından 1928 yılında eski harflerle basılmıştır (İpekten vd. 1988: 248-249). Vâsıf'ın musikide Fârâbî'ye, nesirde Veysî'ye, nazımda da Nâbî'ye benzettiği Şeyhülislâm Es'ad Efendi (ö. 1753), 1715 yılında kaleme aldığı *Atrâbü'l-Âsâr fî Tezkireti Urefâi'l-Edvâr* adlı eserinde 17. asırdan 18. asrın ilk çeyreğine kadarki zaman dilimi içinde yetişen yaklaşık yüz musikişinası tanıtır. Türünün ilk örneği olarak kabul edilen ve Damad İbrahim Paşa'ya ithaf edilen tezkirede oldukça özentili bir dil kullanılmıştır. *Tezkire-i Hânendegân* olarak da adlandırılan eserin önemli bir bölümü 1311/1893'te *Mekteb* dergisinde İstanbul'da yayımlanmıştır (Yüceışık 1990, İpekten vd. 1987: 354, Doğan 1997a: 20-24, Babinger 2000: 313).

B. TARİHLER

B.1. Vakanüvis Tarihleri: 18. asır tarihleri; vakanüvis tarihleri, müşahede ve araştırmaya dayalı özel tarihler, derleme ve çeviri tarihler olmak üzere üçe ayrılır. Bu eserler içinde vakanüvis tarihlerinin önemli bir yeri vardır. Daha önceki yıllarda yazılan bir tarihi tashih ve tekmil etmek veya kendi döneminde meydana gelen olayları yazmakla görevlendirilen memura *vekâyi'nüvis* veya *vak'anüvis* adı verilir. 15. asırda Tursun Bey'in *Târih-i Ebu'l-Feth*'i Fatih Sultan Mehmed'in emriyle yazdığı, 16. ve 17. asırlarda *şehnâmecî* olarak adlandırılan bazı kişilerin tarih yazmakla görevlendirildikleri, 17. asırda Abdurrahman Abdî Paşa'nın IV. Murad'ın emriyle *Vekâyinâme* adlı bir tarih yazdığı bilinmekle beraber, devleti ilgilendiren olayları süreklilik içinde kaydetmekle mükellef vakanüvislik müessesesi, 18. asrın başlarında Naîmâ ile başlar. Dönemin vakanüvisleri arasında Naîmâ, Şefîk, Râşid, Çelebizade Âsım, Sâmi, Şâkir, Subhî, İzzî, Abdurrahman Paşa, Rahmî, Hâkim, Çeşmîzade, Musazade, Behcetî, Süleyman Molla, Enverî, Edîb, Nûrî, Vâsıf Efendi gibi isimler vardır (Arslan 2003: 50-66, Özcan 1992: 36, Kütükoğlu 1994: 103-105). Devleti ve sultanı yakından ilgilendiren her türlü olay, vakanüvis tarihlerinin konusunu oluşturur. Bunlar arasında, başta azil ve atama gibi bürokratik değişiklikler olmak üzere savaş, barış, anlaşma, elçi gönderme veya kabul etme gibi diğer devletlerle olan ilişkiler, fermanlar, ordu ve donanmayla ilgili gelişmeler, yangınlar, saraydaki ziyafetler, önemli zatların ölümleri, sultan çocuklarının doğumları ve düğünleri, padişahın saray değiştirmesi gibi olaylar dikkati çekmektedir. Vakanüvis tarihleri yalnız müşahedeye değil, aynı zamanda araştırmaya dayalı tarihlerdir. Zira bir vakanüvis, tarihinde görüp duyduklarının yanı sıra kendinden önceki tarihçilerin yazdıklarını, resmî evrakı, sefaretname gibi saraya sunulan eserleri kaynak olarak kullanır.

Vakanüvisler içinde **Mustafa Na'imâ** (ö. 1716)'nın önemli bir yeri vardır. 1655 yılında Halep'te doğan, İstanbul'da Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın himayesine giren ve 1700 yılında vakanüvis olarak görevlendirilen Naîmâ, Hüseyin Paşa'nın isteği üzerine Şarihülmenarzade'nin müsveddelerine ve kendi araştırmalarına dayanarak yazdığı *Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati'l-Ahbâri'l-Hâfikeyn* adlı tarihinde 1574-1659 yılları arasında meydana gelen olayları canlı, nükteli, imalı ve akıcı bir üslûpla hikâye eder. Naîmâ'nın, vakanüvis olarak görevlendirildiği yıllarda vuku bulan olayları değil de daha önceki yıllarda meydana gelen hadiseleri anlatması, onun tarihini türünün diğer eserlerinden ayırmaktadır. Naîmâ'nın şu mealdeki sözleri onun tarihçilik anlayışını özetler: "Vakaları yazan dostların ve hadiseleri zapt eden irfan sahiplerinin uyması gereken birkaç mühim şart ve kural vardır. Tarihçi ilk olarak doğru sözlü olup yalan yanlış ifadelere ve zevkli hikâyelere eserinde yer vermemelidir. Bir hususun hakikatini bilmiyorsa onu bilenlerden araştırmalı ve doğruluğuna inandığı konuları yazmalıdır. İkinci olarak, halkın dilinde dolaşan yalan yanlış şeylere iltifat etmemeli,

vakaları olduğu gibi yazabilen kişilerin güvenilir ve doğru sözlerine itibar etmelidir. Zira birçok işin nasıl ve niçin meydana geldiği erbabinca bilinmesine rağmen, zayıf akıllılar yetersiz muhakemelerine dayanarak konuyla ilgili yanlış ve hiç aslı olmayan sözler söylerler. Halk arasında yayılan bu tür saçmalıkları gerçek zannedip araştırmadan nakledenler her asırda oldukça fazla sayıda bulunur. Üçüncü olarak, kaydedilecek olaylar hangi türden olursa olsun onun yalnız nakil ve hikaye edilmesiyle yetinilmeyip onunla birlikte kıssadan hisse veren faydalı incelikler de anlatıma dahil edilmelidir.” (Ergin 1986: 171, Naîmâ 1967: 9,10,14,15; Baysun 1993b: 46, Altınay 1980: 207-224).

Naîmâ'nın bıraktığı 1660 yılından 1721'e kadarki süre içinde meydana gelen olayları **Râşid** (ö. 1735) kaleme almıştır. 1714'ten 1723'e kadar dokuz yıl vakanüvislik yapan Râşid, tarihini yazarken kendi müşahede ve izlenimlerinin yanı sıra sefaretnameleri, resmî evrakı, Naîmâ ve Fındıklılı Mehmed Ağa'nın tarihlerini kaynak olarak kullanmıştır. Divan sahibi bir şair olan ve Nâbî tarzında sade şiirler yazan Râşid, tarihinde yer yer secilerle uzayan ağır bir üslûp kullanmıştır. Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*'sında Râşid'in inşasının Nergisî'yi hayrette bırakacak kadar güzel olduğunu söyler. Ahmed Refik'e göre Râşid “üslûbunun secili olmasına dikkate eder, yazılarını münşîyâne yazmaya çalışırdı.” Râşid tarihi 1153/1741 ve 1282/1865 yıllarında İstanbul'da iki kez basılmıştır (Özergin 1993: 634, Babinger 2000: 294-295, Banarlı 1971: 785, Erdem 1994: 110, Altınay 1980: 267).

Fındıklılı İsmail Efendi, Râşid'in Şefik Efendi'den sonra vakanüvisliğe getirildiğini söyler (Kütükoğlu 1994: 115). Sanatkârane nesrin en önde gelen örneklerinden birini kaleme alan **Mehmed Şefik Efendi** (ö. 1715)'nin vakanüvisliği konusunda değişik görüşler vardır. Divan kâtipliğinden sonra *hâcegân* sınıfına kadar yükselen Şefik, Mehmed Cemaleddin'e göre Râmî Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında vakanüvis tayin edilmiştir. Şefik Efendi dokuz bölümden oluşan *Şefiknâme* adlı eserinde Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin acımasızca öldürüldüğü 1703 ihtilâlini “muğlak” ve sanatkârane bir üslûpla tasvir etmiştir. Mehmed Cemaleddin, Şefik'in üslûbunu “garâbet-‘alâme” olarak niteler (Arslan 2003: 57). Kendisine önem verilen kaynaklardan olan *Şefiknâme*'ye Abdullah Mehmed b. Ahmed ve Mahmud Celâleddin Paşa tarafından birer şerh yazılmıştır. İstanbul'un yanı sıra Viyana, Berlin, Paris, Londra ve Kahire'deki kütüphanelerde yazmaları bulunan *Şefiknâme* 1282/1865, 1288/1889 ve 1289/1890 yıllarında basılmıştır. Şefik Mehmed, 1713-1716 yılları arasında sadarete bulunan Damad Ali Paşa Paşa'nın emriyle ikinci bir tarih daha kaleme almıştır. Şefik, *Muvazzah Şefiknâme* adlı bu tarihinde daha önce muğlak bir üslûpla anlattığı Edirne Vak'ası'nı anlaşılır bir dille hikâye eder. Eserin başında III. Ahmed'in tahta çıkışı ve bundan sonra yaşanan bazı önemli olaylar kısaca anlatılmıştır (Arslan 2003: 57, Aktepe 1993c: 385, Babinger 1982: 264-265, Timurtaş 1990: 323, Kütükoğlu 1994: 112-113).

Râşid'in yerine vakanüvis olan **Küçük Çelebizade Âsım İsmail Efendi** (ö. 1760) 1722'den 1728'a kadarki süre içinde vuku bulan olayları kaleme almıştır. Lâle devrinin eğlence ve imar faaliyetlerinin anlatıldığı Âsım tarihinde edebî bir üslûp kullanılmıştır. Âsım 1142-1143/1729-1730 senesi olaylarını yazamamıştır. 1142/1729 senesinde vuku bulan olaylar Mehmed Ârif Bey tarafından kaleme alınmıştır. “Silsile-i Vuku'ât-ı Devlet-i Aliyye'de Zabtedilmemiş 1142 Senesi Hâdisâtı” başlığı ile *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmû'ası*'nda tefrika olarak yayımlanan bu risalede mühimme defterleri ve bazı telif eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*'sında Âsım Efendi'nin Atâyî tarzındaki üslûbunun Veysi'yi kıskandıracağını, Nergisî'yi de hayrette bırakacağını söyler (Erdem 1994: 205). 1153/1740 yılında İstanbul'da basılan Âsım tarihi, ayrıca 1282/1865 yılında yayımlanan *Râşid Târîhi*'nin altıncı cildinde yer almaktadır (Babinger 2000: 320, Kütükoğlu 1994: 114).

Âsım'dan sonra vakanüvisliğe **Arpaeminizade Sâmî Mustafa Efendi** (ö. 1732-33) getirilmiştir. Râmiz tezkiresine göre Sâmî, 1143'ten sonra iki buçuk yıl vakanüvislik yapmış ve takdire şayan, “nefis” bir tarih kaleme almıştır (Erdem 1994: 156). Vakanüvislik görevi Sâmî'den sonra dönemin şair ve ediplerinden **Şâkir Hüseyin Efendi** (ö. 1155/1742)'ye verilmiştir. Daha sonra **Subhî Mehmed Efendi** (ö. 1768) Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteği üzerine 1143-1156/1730-1743 yıllarında meydana gelen olayları selefleri Sâmî ve Şâkir'in yazdıklarına dayanarak kaleme almıştır. Eser *Târîh-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî* adıyla Râşid ve Vâsîf'in danışmanlığında İstanbul'da 1198/1784 yılında basılmıştır (Kütükoğlu 1994: 115, Babinger 2000: 296, 304, 326; Levend 1998: 385, Arslan 2003: 55-56).

1743-1751 yılları arasındaki olaylar, 1745'te vakanüvis olan **Süleyman İzzî Efendi** (ö. 1168/1755) tarafından anlatılır. Mehmed Cemaleddin, İzzî'yi inşa ilminde tatlı sözlü ve edipler arasında şöhret sahibi bir vakanüvis olarak tanır. İzzî'nin tarihi de 1199/1784-5 yılında İstanbul'da basılmıştır (Babinger 2000: 314-315, Banarlı 1971: 787, Arslan 2003: 56). İzzî'den sonra **Seyyid Hakim Mehmed Efendi** (ö. 1770) 1166-1180/1747-1766 yılları arasındaki olayları kaleme alır. 1180-1182/1766-1768 yıllarında vuku bulan olaylar vakanüvis **Çeşmîzade Mustafa Reşîd** (ö. 1184/1770) tarafından anlatılır (Kütükoğlu 1993, Kütükoğlu 1994: 116). Çeşmîzade'den sonra onun yardımcısı **Musazade Mehmed Ubeydullah Efendi** (ö. 1196) “rikâb vekâyinüvisi” olarak görev yapmıştır. 1182/1768 yılında ortaya çıkan Rus harbine katılan **Enverî Sadullah Efendi** (ö. 1209/1794) vakanüvis olarak görevlendirilmiş ve ordunun İstanbul'dan çıkışından Küçük Kaynarca antlaşmasına kadarki süre içinde meydana gelen olayları kaleme almıştır. Enverî'den sonra 1189/1775 yılında **Antepli Behcetî** ve 1190/1776'da **Ömerzade Süleyman Efendi** vakanüvisliğe getirilmiştir (Kütükoğlu 1994: 116-117, Babinger 2000: 331-332). **Seyyid Edîb Mehmed Emin Efendi** (ö. 1802), tarihinde 1202-1207/1788-1792 yılları arasındaki olayları anlatır. Edîb tarihi, Vâsîf tarafından tekrar yazılmış, Ahmed Câvid Bey ve Cevdet Paşa tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır (Kütükoğlu 1994: 119). **Ahmed Câvid**, Başçukadar Hüseyin Efendi'nin “telkini” ile ve III. Selim'in emri ile kaleme aldığı *Hadîka-i Vekâyî* adlı eserinde 15 Mayıs 1790'dan 27 Şubat 1791 yılına kadarki süre içinde Enderun'da meydana gelen önemli olayları anlatır. Câvid, tarihini yazarken “hatt-ı hümayûn sûretleri, ordudan gelen tahrîrâtlar, İslâm memleketlerinden gelen mektuplar” gibi resmî evrakın yanı sıra “‘sika’ tabir olunan bazı güvenilir kişiler”in sözlerine ve kendi müşahedelerine dayanmıştır (Baycar 1998: XXI- XXII). Değişik tarihlerde beş kez vakanüvislik görevine getirilen **Enverî**, Ahmed Vâsîf Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa tarafından eleştirilmiştir. Ahmed Cevdet, Enverî'nin her duyduğunu tahkik etmeden yazdığını iddia etmiştir (Aktepe 1995a: 268-270). Enverî'nin 1209/1794 yılında vefatı üzerine onun yerine geçen **Halil Nûrî Bey** (ö. 1213/1799), 1209-1213 yılları arasındaki vakaları kaleme alır.

1197/1783, 1204/1791, 1207/1793 ve 1213/1799 yıllarında dört kez vakanüvisliğe getirilen **Vâsîf Ahmed** (ö. 1806), tarihinde İzzî'den sonra 1752'den 1805'e kadarki süre içinde vuku bulan olayları anlatır. Bağdat'ta doğan ve Kel/Gül Ahmed Paşazade Ali Paşa'nın hususî kütüphaneciliği, Matbaa-i Âmire nazırlığı, vakanüvislik, elçilik ve reisülküttaplık gibi önemli görevlere getirilen Vâsîf Ahmed'in tarihinin adı *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'ıku'l-Ahbâr*'dir. Vâsîf yaklaşık elli yılı kapsayan tarihini kalem alırken selefleri Hakim, Çeşmîzade, Musazade, Behcetî ve Enverî'nin tarihlerini kullanmıştır. Kendinden önceki tarihçilerin birçoğunu eleştiren Ahmed Vâsîf, Çeşmîzade tarihini özetleyerek eserine alırken birtakım yanlışlıklar yapmıştır. Döneminde kabul görmüş bir münşi ve divançe sahibi bir şair olan Vâsîf, tarihinde yer yer süslü cümlelerle “edebî maharetini göstermeğe çalışmıştır.” Olayları tahkik ederek eserine alan Vâsîf'in tarihi ve tarihçiliği özellikle III. Selim tarafından beğenilmiştir (İlgürel 1994: I-XLVII, Babinger 2000: 364-366, Kütükoğlu 1993: XV-XXIV, Kütükoğlu 1994: 124).

B.2. Araştırma ve Gözleme Dayalı Özel Tarihler, Fetihnameler: 18. asırda, vakanüvis tarihlerinin yanı sıra özel tarihler de kaleme alınmıştır. Her ne kadar özel tarihler olarak adlandırılrsa da bu eserlerin birçoğu devlet adamlarının istek ve teşvikleriyle kaleme alınmıştır. Bu asırdaki özel tarihçiler arasında Defterdar Mehmed Paşa, Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Şeyhî Mehmed, Mü'minzade Ahmed Hasîb, Şehrîzade Saîd ve Şemdanîzade Süleyman Efendi gibi isimler vardır. Gözleme ve araştırmaya dayalı özel tarihlerin önemli bir kısmı, daha önce yazılan tarihlere zeyil olarak kaleme alınmıştır. Bu tür tarihler içinde özellikle Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*, *Fezleke-i Târîh-i Âl-i Osmân* gibi eserlerine yazılan zeyiller önem arz etmektedir. Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'i Hz. Âdem'den 1648 yılına kadarki süre içinde ortaya çıkan önemli olayları anlatan bir dünya tarihidir. **Şeyhî Mehmed Efendi** (ö. 1732), *Takvîmü't-Tevârih*'e yazdığı zeyilde 1059-1144/1649-1731 yılları arasında meydana gelen olayları anlatır. Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'ini zeyleden diğer bir tarihçi **Şemdanîzade Süleyman Efendi** (ö. 1779)'dir. Şemdanîzade'nin kendi gözlemlerinin yanı sıra Subhî ve İzzî gibi vakanüvislerin kayıtlarından yararlanarak kaleme aldığı *Mür'i't-Tevârih*, Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'inin 1777 yılına kadar bir zeylidir. Sade bir üslûpla kaleme alınmış olan bu eser 1338/1920'de eski harflerle, 1976 yılında Münir Aktepe tarafından yeni harflerle İstanbul'da yayınlanmıştır. **Şehrîzade Saîd** (ö. 1764)'in 1740 yılında yazdığı *Ravzatü'l-Enfüs fi't-Târîh* de Kâtib Çelebi'nin *Cihân-nümâ*'sının bir zeylidir. Eserin eksik bir yazma nüshası Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır (Babinger 2000: 325). **Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa** (ö. 1724), Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sine zeyil olarak yazdığı *Zeyl-i Fezleke*'de 1654-1695 yılları arasındaki olayları kendi gözlemlerinin yanı sıra Naîmâ ve Râşid'in tarihleri gibi yazılı kaynaklara başvurarak sade ve akıcı bir dille anlatır. Bu eser *Silâhdâr Târîhi* olarak da bilinmektedir. Fındıklılı, II. Mustafa'nın arzusu üzerine kaleme aldığı *Nusretnâme* adlı eserinde de 1695-1721 yılları arasında meydana gelen önemli olayları hikâye eder. II. Mustafa'nın tahta çıkışından 1703'te tahttan inişine kadarki süre "padişah mihveri etrafında" anlatıldığı için bu eser, bir "hatırat veya ruznâme" niteliği taşımaktadır. Yalnız, 1703-1721 yılları arasındaki olaylar daha yüzeysel bir şekilde anlatılmıştır. Dili sade olan eserde yer yer ifade kusurları göze çarpmaktadır. *Nusretnâme* İsmet Parmaksızoğlu tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır (Silâhdâr 1962: II, III; Timurtaş 1990: 322, Banarlı 1971: 786, Altınay 1980: 183-206). **Uşşakîzade Hasîb** (ö. 1723) de *Târîh-i Uşşakîzâde* olarak bilinen eserinde 1106-1124/1695-1712 yılları arasında meydana gelen olayları yıl yıl anlatır. 1118-1119/1706-1708 yıllarında vuku bulan hadiseler Şeyhî Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Zira bu yıllarda Hasîb Medine'de kadı olarak görevli bulunmaktadır. 1703 Edirne Vak'ası'nın ayrıntılı bir şekilde tasvir edildiği eserde her seneye ait olaylar anlatıldıktan sonra, söz konusu sene içinde vefat eden önemli kişilerin biyografileri verilir. (Parmaksızoğlu 1962: II, III, İpekten vd.: 1987: 202, Majer 1993: 79).

Tezkire yazarı **Râmiz** (ö. 1788) hayırla yad edilmek maksadıyla *Zübdetü'l-Vâkı'ât* adlı bir tarih kaleme almıştır. Eserin bilinen tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları içinde bulunmaktadır. Bu nüshada 1182-1187/1768-1773 yılları arasındaki olaylar anlatılır. Eserde içeriğe ait eksikliklerin yanı sıra imlâ yanlışları dikkat çekmektedir (Erdem 1994: XXII). **Defterdar Mehmed Paşa** (ö. 1716) 1714-1716 yıllarında kaleme aldığı *Zübde-i Vekâyi'ât* adlı tarihinde 1082-1115/1671-1704 yılları arasında meydana gelen olayları sade bir dille hikâye eder. İki ana bölümden oluşan eserde 1656-1671 yılları arasındaki olaylar kısaca özetlenirken, 1671-1704 yılları arasındaki olaylar yıl yıl ayrıntılı bir şekilde hikâye edilmektedir. "Her padişah döneminin sonunda zamanın sadrazamları, şeyhülislâmları, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadıları ve nakibüleşraflarının sadece tayin ve azil tarihleri belirtilerek listeleri verilir." (Özcan 1977-79, Özcan 1994: 98-100, Babinger 1982: 272).

Bu asırda yalnızca bir olay veya kişi üzerinde yoğunlaşan tarihler de kaleme alınmıştır. **Abdî Efendi** (ö. 1764) *Târîh-i Sultân Mahmûd Hân b. Sultân Mustafâ Hân* adlı eserinde 1730 Patrona ihtilâliyle III. Ahmed'in tahttan indirilip I. Mahmud'un tahta çıkışını ayrıntılı bir şekilde hikâye eder. Edirne Vak'ası olarak bilinen 1703 ihtilâli, **Mehmed Şefik** tarafından *Şefiknâme* ve *Muvazzah Şefiknâme* adlı eserlerde iki kere anlatılmıştır. Yaklaşık on sekiz bin beyitlik *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân* adlı bir Osmanlı tarihinin müellifi olan **Mü'minzade Ahmed Hasîb** (ö. 1752) de *Ravzatü'l-Küberâ* adlı eserinde 1703 Edirne Vak'ası'nı anlatır. Hasîb bu eseri Ali Paşa'nın isteği üzerine Osmanzade Tâib'in *Hadikatü'l-Vüzerâ*'sına zeyil olarak kaleme almaya başlamıştır. Hasîb'in yararlandığı kaynaklar arasında *Râşid Târîhi* ve *Şefiknâme* vardır (Coşkun 2002: 9). 1683'teki İkinci Viyana Seferi'ne katılan ve Avusturyalılara esir düşen **Hasan Esîrî**, *Mi'yârü'd-Düvel* ve *Misbârü'l-Milel* adlı tarihinde İkinci Viyana Kuşatması'nı tafsilâtli olarak anlatır (Babinger 2000: 290).

Tarihî herhangi bir olayı konu edinen eserlere fetihnameleri de ilâve edebiliriz. Zaferle sonuçlanan savaşları anlatan "resmî mektuplara" fetihname adı verilir (İz 1996: 509). Râşid'in "Mora Zaferi ve muhtelif fetihler için yazılmış elliye yakın fütûhât-nâmesi vardır" (Banarlı 1971: 785). Antakyalı **Münîf** (ö. 1743)'in *Fetihnâme-i Belgrad* adlı eserinde ve **Koca Râgıb Paşa**'nın *Fethiyye-i Belgrad* adlı risalesinde Osmanlıların Belgrad kalesini fethetmesi ve Sadrazam Hacı Mehmed Paşa'nın 1739'da Avusturyalılarla yaptığı anlaşma anlatılır. Râgıb Paşa'nın risalesi onun münşeat mecmuası içinde de yer almaktadır (Küçük 1999: 13, Babinger 2000: 316, Yorulmaz 1998: 54). Râgıb Paşa *Tahkîk ve Tevfik* adlı risalesinde Osmanlı devletinin İran sultanı Nadir Şah ile 1736 yılında yaptığı bazı siyasî görüşmeleri anlatır (Karahan 1993c: 597, Babinger 2000: 316, Yorulmaz 1998: 54). **Seyyid Vehbî**, İbrahim Paşa'nın isteği üzerine kaleme aldığı *Sulhiyye* adlı eserinde Pasarofça Antlaşması'nı konu eder. **Nevres-i Kadîm** olarak bilinen Abdürrezzak Efendi (ö. 1761-2), *Tebrîziyye-i Hekîmoğlu Ali Paşa* veya *Vekâyi-i Tebrîz* olarak adlandırılan eserinde Ali Paşa'nın 1730 yılında Nadir Şah'la yaptığı savaşı ve bu savaştan sonra Paşa'nın İstanbul'da nasıl karşılandığını anlatır (Uğur 2001: 63, Babinger 2000: 322, Akün 1993b: 228-231, İpekten vd. 1987: 372). Hekimoğlu Ali Paşa ile Avusturya İmparatorluğu arasında 1149-1152/1739-1739 yıllarında özellikle Bosna'da geçen mücadeleler, şehrin valisi **Novili Ömer** tarafından *Gazevât-ı Hekîmoğlu Ali Paşa* veya *Gazevât-ı Diyâr-ı Bosna* adı verilen eserde sade bir üslûpla hikâye edilmektedir (Babinger 2000: 302-303).

B.3. Derleme ve Tercüme Tarihler: Bu asırda tercüme, derleme ve özetleme suretiyle birçok genel tarih kitabı kaleme alınmıştır. Başta Damad İbrahim Paşa olmak üzere 18. asrın devlet adamları, etraflarındaki âlimleri Arapça ve Farsça tarih kitaplarını çevirmeleri için teşvik etmişlerdir. Derleme ve tercüme yoluyla oluşturulan tarihler genellikle ya muhtasar dünya tarihleridir ya da belli bir milletin tarihidir. Asrın yabancı dil bilen âlimlerinden Mehmed Subhî, Şerefeddin Fazlullah el-Hüseyn Kazvinî'nin *el-Mu'cem fî Âsâr* adlı eserini *Târîh-i Şâhân-ı İrân* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir (Kütükoğlu 1994: 361). Koca Râgıb Paşa, İbrahim Paşa'nın emriyle, Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandî'nin *Matla'u's-Sa'deyn* adlı Moğol tarihinin dörtte birini Farsça'dan Türkçeye çevirmiştir (Karahan 1993c: 597, Yorulmaz 1998: 54, Ülken 1997: 318). Nevres-i Kadîm, III. Mustafa'nın emri ile Türk-Hind sultanı Nureddin Cihangir Şah'ın *Cihângîrnâme*'sini *Târîh-i Cihângîr Şâh* adıyla Türkçeye tercüme eder (İpekten vd. 1987: 372). Dönemin nesir ustalarından Dürrî'nin kardeşi olan Abdülbaki Sa'dî, I. Mahmud'un emriyle İdris Bitlisî'nin Farsça *Heşt Bihişt* adlı tarihini Türkçeye çevirir (Babinger 2000: 307). Razîzade Abdurrahman Münîb (ö. 1733)'in *Fihristü'd-Düvel* veya *Düvel-nâme* adlı bir dünya tarihi vardır. Eser Damad İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir. Abdülgaffar b. Hasan da *Umdetü't-Tevârîh* adlı bir dünya tarihi kaleme almıştır (Babinger 2000: 287, 306-307). Bu eserlere Şehrîzade Mehmed Saîd'in *Heşt Bihişt* ve

Zübdetü't-Tevârih'i, İbrahim Nazîr (ö. 1774)'in *Muhtasar Târih-i Osmânî*'si, Urfi Mahmud Ağa'nın *Mefhûmu't-Tevârih*'i de eklenebilir.

Dönemin âlim ve şairlerinden oluşan heyetlerin tercüme ettikleri tarihler, çeviri tarihler içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Damad İbrahim Paşa, 1132/1720'de bir tercüme heyeti oluşturarak Arapça ve Farsça önemli dünya tarihlerini Türkçeye tercüme ettirmiştir. Bu tarihlerin ilki 17. yüzyıl âlim ve tarihçilerinden **Müneccimbaşı Şeyh Ahmed bin Lütfullah el-Mevlevî** (ö. 1702)'nin Arapça olarak kaleme aldığı *Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekâyi'i'l-A'sâr*'ıdır. Bu eserin “eksik ve hatalı” bir tercümesi, Nedîm (ö. 1730)'in de bulunduğu bir heyet tarafından on senelik bir çalışma sonunda 1140/1730'da tamamlanmıştır. Heyete Nedîm'in başkanlık etmesi ve tercümenin başında ve sonunda eserin tamamının Nedîm tarafından tercüme edildiğinin söylenmesi, çalışmanın Nedîm'e aitmiş gibi gösterilmesine sebep olmuştur. 47 Arapça, 17 Farsça, 8 Türkçe eserden yararlanılarak oluşturulduğu söylenen eserde, Hz. Âdem'den 1083/1673'e kadarki sürede vuku bulan önemli olaylar anlatılmaktadır. *Câmi'ü'd-Düvel* olarak da adlandırılan eser 1285/1868 yılında Matba'a-i Âmire'de basılmıştır (Erünsal yty: 9, 10, 13, 16,17; Mazıoğlu 1992: 33, Banarlı 1971: 761, Kayaoğlu 2002: 248-249, Tansel 1993: 171).

Damad İbrahim'in marifetiyle Türkçeye çevrilen diğer bir tarih **Aynî** olarak tanınan Mahmud b. Ahmed b. Musa (ö. 1451)'nin *Ikdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*'ıdır. Hz. Âdem'den 1446 yılına kadarki süreçte meydana gelen olayların anlatıldığı eserin özellikle yazarının yaşadığı dönemdeki hadiseleri anlatan bölümü önemlidir. Kırk beş kişilik tercüme heyeti içinde Sâlim, Neylî Ahmed, Seyyid Vehbî, Nedîm, Küçük Çelebizade Âsım, Sâmî, İzzet Ali Bey, Razîzade, Hüseyin Şâkir, İshak Efendi ve Es'ad Efendi gibi asrın önemli şair ve tarihçileri vardır. Sâlim eserin on bir cüzlük önemli bir bölümünü tercüme etmiştir. Bazı araştırmacılar yanlış olarak tercümenin tamamını çeviri heyeti içinde bulunan herhangi bir şahsa aitmiş gibi göstermişlerdir (Marcais 1993: 72, Babinger 2000: 285-286, Aypay 1998: 21, İsen vd. 2002a: 108, Kayaoğlu 2002: 249).

Aynî tarihinin çevrilmesinden sonra, Damad İbrahim Paşa tarafından Farsça'ya vakıf sekiz kişilik bir heyet oluşturularak **Hândmîr**'in *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*'i bir yıl gibi kısa bir sürede Türkçeye tercüme ettirilir. Fars tarihçilerinden Gıyaseddin Hândmîr (ö. 1535) tarafından 1521-1524 yıllarında kaleme alınan *Habîbü's-Siyer* adlı eser, yaratılıştan 1523'te Şah İsmail'in vefatına kadarki olayları anlatan üç ciltlik bir dünya tarihidir. Eseri tercüme eden heyette Mansurîzade, Hasan Fasîhî, Nahîfî, Sa'dî Efendi, Musa Dede, Feyz Efendi ve Şermî yer almaktadır (Babinger 2000: 285, Kayaoğlu 2002: 249).

D. MENSUR SURNAMELER

Osmanlı döneminde sultan çocuklarının doğumu, sünneti ve evlenmeleri münasebetiyle düzenlenen şenliklerin manzum, mensur veya manzum-mensur karışık bir şekilde anlatıldığı eserlere *sûrnâme* adı verilir (Arslan 2000: 463). Doğumu konu edinen surnameler ise genellikle *vilâdetnâme* adını alır. Surnamelerde, bir şair veya edip, sarayı yakından ilgilendiren bir olayı kendi araştırma ve gözlemlerine dayanarak tasvir ettiği için bu eserler hem tarihî, hem edebî hem de otobiyografik bir nitelik taşırlar. Mehmet Arslan'ın belirlediği on üç mensur surnamenin sekiz tanesi 18. asırda yapılan evlilik ve sünnet düğünlerini tasvir etmektedir. Bu sekiz surnamenin dördünün yazarı bilinmemektedir. Yazarı bilinmeyen surnamelerin ilkinde II. Mustafa'nın kızları Emine ve Ayşe Sultan'ın 1708 yılındaki düğünleri, ikincisinde III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın 1709 yılındaki düğünü ile diğer kızı Ümmü Gülsüm Sultan'ın nişan töreni, üçüncüsünde II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın 1710 yılındaki düğünü, dördüncüsünde III. Ahmed'in kızları Ümmü Gülsüm,

Hadice ve Atika sultanların 1724 yılındaki düğün törenleri anlatılmaktadır. Yazarı bilinen surnameler Seyyid Vehbî, Hazîn, Haşmet ve Melek İbrahim tarafından kaleme alınmıştır. Gerek Seyyid Vehbî gerekse Hazîn, surnamelerinde III. Ahmed'in dört şehzadesi için 1720 yılında yapılan sünnet merasimini ve sultanın kızları Ayşe ve Emetullah Sultan'ın düğünlerini anlatırlar (Arslan 2000: 463-465). Haşmet, Koca Râgıb'ın emriyle kaleme aldığı *Vilâdetnâme-i Hümayûn* adlı surnamesinde 1172/1759 yılında III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu ile ilgili hazırlık ve kutlamaları altı makale halinde süslü bir dille anlatılmaktadır (Arslan ve Aksoyak 1994). Melek İbrahim ise surnamesinde I. Abdülhamid'in kızı Hadice Sultan'ın doğumu dolayısıyla yapılan kutlamaları anlatır (Arslan 2000: 465).

E. SEFARETNAMELER

Osmanlı devleti özellikle 17. asrın ikinci yarısından itibaren, diğer devletlere yeni sultanın tahta çıkışını haber vermek, yabancı devlette tahta çıkan yeni hükümdarı tebrik etmek, siyasî görüş ve kararlarını yabancı bir devlete iletme, dostluk ilân etmek, ilişkileri geliştirmek, anlaşmalar yapmak gibi sebeplerle büyük elçi, orta elçi veya maslahatgüzar unvanıyla kısa süreli elçiler göndermiştir. Osmanlı devleti 18. asrın sonlarına doğru, İngiltere, Prusya, Rusya ve Avusturya gibi yabancı devletlerdeki gelişmeleri yakından izlemek için üç yıllık süreyle daimî elçi veya “ikâmet elçisi” göndermeye başlamıştır. Halbuki 16. yüzyılın başlarından itibaren Venedik, Polonya, Fransa, Avusturya, İngiltere, Felemenk gibi devletler, İstanbul'da elçi bulundurmışlardır (Atsız 1989: 9, Unat 1992: 14, 168, 179).

Osmanlı devlet yönetimi kısa süreli veya daimî olarak gönderdiği elçilerden, yolculuklarını rapor etmelerini istemiş ve bu raporlara önem vermiştir. Hatta bu raporlar özellikle resmî tarihlerde vesika olarak kullanılmışlardır. Elçilerin kaleme aldığı *takrîr* adı verilen yolculuk raporlarının bazıları, meraklı, zeki ve üslûp sahibi sefirlerin elinde sefaretname sınıfına yükselmiştir. Bu sefaretnamelerin bir kısmı elçilerin kendileri tarafından yazılırken, bazıları da elçinin maiyetinde bulunan bir edip veya şair tarafından kaleme alınmıştır. Hacı Ahmed'in İran sefaretini Kırmîli şair Rahmî tarafından, Mustafa Rasih'in Rusya sefaretini Seyyid Abdullah Efendi tarafından, Abdülkerim'in Rusya yolculuğu Nahîfî tarafından, Silâhdar İbrahim Paşa'nın Rusya'daki esaret hayatı Necâtî Efendi tarafından, Sâlim Efendi ve Yusuf Ağa'nın Hindistan sefaretini Mehmed Emîn tarafından edebî bir üslûpla kaleme alınmıştır. 18. asırda manzum sefaretnameler de kaleme alınmıştır. Bunların en şöhretlisi, dönemin tanınmış şairlerinden Sümbülzade Vehbî'ye aittir. Diğerleri Ali Ağa'nın *Lehistân Sefâretnâmesi*'dir.

Bazı sefirler, yolculuklarını basitçe rapor etmekle kalmamışlar; gözlem ve mukayese gibi yeteneklerini kullanarak, yolculuklarından Osmanlı yönetimi için yararlı sonuçlar çıkarmayı hedeflemişlerdir. Bu tür sefaretnameler aynı zamanda siyasetname özelliği de taşımaktadırlar. Meselâ Ahmed Resmî Efendi *Berlin Sefâretnâmesi*'nde yolculuğunu anlattıktan sonra, Almanya kralı ve devlet yönetimi hakkında bilgi verir (bk. Atsız 1980: 71-79). Bu, Ahmet Azmî ve Râtib Efendi gibi daha sonraki kimi sefaretname yazarları tarafından da takip edilecek bir tavır olmuştur (Aksan 1997: 60, Unat, 1992: 151-153).

Ebu Sehl Numan Efendi'nin hem sefaretname hem de siyasetname özelliği taşıyan *Tedbîrât-ı Pesendide* adlı eseri üç otobiyografik makaleden oluşmaktadır. Birinci makalede yazar, 1737 yılında kazasker olarak Kırım'a tayin edilmesini, Kırım yolculuğunu, görevi esnasında gözlemlediği olayları, “Kırım'daki bozuk idârî yapı”yı ve kendi çözüm önerilerini anlatır. İkinci makalede Osmanlı devletinin Elhac Mehmed Meramî Efendi (Tiryâkî) vasıtasıyla 1740'ta Avusturya ile yaptığı “sınır görüşmeleri” konu edilmektedir. Esere göre, sefaret heyetinde “sınır mollası” görevi ile bulunan Numan Efendi, heyet reisi Mehmed

Efendi'nin Osmanlı devleti aleyhine neticelenebilecek olan birçok hatalı karar ve davranışına engel olmuştur. İkinci makale Erich Prokosch tarafından Almancaya tercüme edilmiştir. Üçüncü makalede Osmanlı devletinin İran'la yaptığı "barış antlaşmasının tasdikli metnini Nadir Şah'a" götüren Kesriyeli Ahmed Paşa'nın sefaretî söz konusu edilir. Numan Efendi, Ahmed Paşa'nın yaklaşık bin kişilik sefaret heyeti içinde "elçilik karargâhı kadısı sıfatıyla" yer alır. "Elçilik müverrihi (vak'a-nüvîs)"i ise Kıvrımlı şair Mustafa Rahmî Efendi'dir. Makalelerde yazar önce sorunu tespit etmekte, sonra alınması gereken *tedbiri* anlatmaktadır (Savaş 1999: XI, 9-17).

Sefirlerin ve sefaretnamelerin sayısı konusunda araştırmacılar tarafından farklı rakamlar verilmiştir. Hammer, Osmanlı devletince 1774 yılına kadar yabancı ülkelere çeşitli sebeplerle 205 elçi ve maslahatgüzarın gönderildiğini söyler (Unat 1992: 1). Defalarca sadrazamlık makamına getirilmiş olan Said Paşa 1916'da *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmû'ası*'nda çıkan bir yazısında Osmanlı devletinin batılı devletlere 18 elçi gönderdiğini, bunların "sefâretnâme nâmıyle muhtıralar" yazdıklarını söylerken (Unat 1992: 1), Hayreddin Nedîm Bey "beş-on", Franz Teschner 18, Babinger 26, Turhan Tan 27, Abdurrahman Eşref Bey ve Bursalı Mehmed Tahir 30 sefaretnamenin elimizde bulunduğunu söyler. Hidayet Tuncay, 1939 yılında yaptığı lisans tezinde İstanbul kütüphanelerinde bulunan 29 seyahatnameyi tanıtmıştır. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnameleri* adlı eserinde sayıyı 41'e çıkarmıştır (Unat 1992: 1-3, 46). Elimizdeki ilk sefaretnâme 1665 yılında büyükelçi sıfatıyla Viyana'ya gönderilen Kara Mehmed Paşa'ya aittir. Paşa'nın yüz elli kişilik sefaret heyeti içinde Evliya Çelebi de vardır. Râşid tarihine alınan sefaretnâme Hammer tarafından 1822 yılında tercüme edilmiştir (Babinger 2000: 353-354, Unat 1992: 43-46). Son sefaretnâme olarak Bâhir Efendi'nin 1845 yılında kaleme aldığı *Paris-Londra Sefâretnâmesi* gösterilmektedir (Tekin 1999: 571).

28 Çelebi Mehmed'in *Fransa Sefâretnâmesi* Osmanlı devleti ve ferdinin, savaş dışında Batı ile temasının ilk yazılı ürünlerinden olması bakımından önemlidir (Uçman yty: 7). Bu sefaretnâme III. Ahmed ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Sefaretnâmeğe göre 28 Çelebi Mehmed, Fransa ile ilişkileri geliştirmek ve muhtemelen bir saldırmazlık anlaşması imzalamak üzere 1720 yılında Paris'e gönderilir. Bir kalyonla İstanbul'dan yola çıkan 28 Çelebi Mehmed'in sefaret heyeti, kırk altı gün sonra Fransa'nın Tulon limanına ulaşır. Paris'te oldukça ihtişamlı bir törenle karşılanan 28 Çelebi Mehmed, Kral XV. Lui ve diğer üst düzey devlet adamlarıyla görüşür; opera, "hayvanat bahçeleri, askerî hastahane, eczane, rasathâne, boblin halı imalethanesi, ayna atölyesi" gibi yerleri gezer. 28 Çelebi Mehmed, gözlem ve izlenimlerini "kendine has zarif ve orijinal" bir üslûpla sefaretnâmesinde anlatır (Uçman yty: 11-12). 1283/1871'de *Râşid Târîhi* ile birlikte basılan sefaretnâme, Galland tarafından 1757 yılında Fransızcaya tercüme edilmiştir.

18. asırdaki sefaretnamelerin önemli bir bölümü batılı devletlere gönderilen elçiler tarafından kaleme alınmıştır. İbrahim Paşa tarafından 1728 yılında İsveç'e gönderilen Mehmed Saîd Efendi, yolculuğunu, yazdığı takirde anlatır (Unat 1992: 70-71). İspanya'nın Cezayir'le yaptığı anlaşma hakkında bilgi edinmek için 1787 yılında İspanya'ya gönderilen Vâsîf Efendi, seyahatini *İspanya Sefâretnâmesi*'nde anlatır. Almanya kralı Frederikos'un Osmanlı devleti ile dostane ilişkilerini geliştirmek için İstanbul'a gönderdiği elçiye mukabele olarak 1763 yılında Almanya'ya elçi tayin edilen Ahmed Resmî, gözlem ve izlenimlerini *Berlin Sefâretnâmesi*'nde anlatmaktadır. 1793 yılında ikamet elçisi olarak Londra'ya gönderilen Yusuf Âgâh Efendi, bu şehirdeki üç yıllık hayatı boyunca yaşadıklarını, elde ettiği bilgi ve belgeleri *Havâdisnâme-i İngiltere* adı eserinde sunmaktadır (Unat 1992: 168-178). 1797 yılında deniz yoluyla "ikâmet elçisi" olarak Fransa'ya giden ve orada üç yıl kalan Moralı Seyyid Ali Efendi gözlem ve izlenimlerini *Fransa Sefâretnâmesi*'nde anlatmaktadır.

Lehistan, Avusturya, Rusya ve İran gibi komşu devletlere tabii olarak daha fazla elçi gönderilmiştir. Günümüzde Polonya olarak bilinen Lehistan'a daha çok Osmanlı tahtındaki sultan değişimlerini haber vermek için elçi gönderilmiştir. I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa'nın tahta çıkışını Lehistan yönetimine haber vermek maksadıyla 1730'da Mehmed Efendi, 1755'te Zıfıtoylu Ali Ağa, 1757 yılında Mehmed Ağa elçi olarak atanmış ve bu elçiler yolculuklarını sefaret raporlarında anlatmışlardır. Bunların içinde Ali Ağa'nın *Lehistan Sefâretnâmesi* manzumdur. 350 beyitlik bu manzum sefaretname, elçinin maiyetinde bulunan birisi tarafından kaleme alınmıştır (Unat 1992: 97-98).

Osmanlı devleti, sınır komşusu Avusturya'ya farklı sebeplerle birçok elçi göndermiştir. 1719'da İbrahim Paşa iki devlet arasında yapılan anlaşmada yer alan *karşılıklı elçi gönderme* maddesi gereği, 1730'da Tavukçubaşı Hacı Mustafa Efendi I. Mahmud'un tahta çıkışını haber vermek için, 1748 yılında Hattî Mustafa Efendi ilişkileri geliştirmek için, 1757 yılında Ahmed Resmî sultan değişimini bildirmek için, 1688 yılında Zülfikâr Paşa anlaşma yapmak için, 1791'de Râtib Efendi karşılıklı elçi bulundurma kararı gereği Nemçe (Viyana)'ye gönderilmiştir. Avusturya'da dört yıl kalan Zülfikâr Paşa'nın *Mükâleme Takrîri* adı verilen sefaretnamesi, Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin önemli bir safhasına tanıklık etmesi bakımından önemlidir (Unat 1992: 49-50). Viyana sefaretnameleri içinde **Ahmed Resmî** (ö. 1783)'ninki önemlidir. Resmî, III. Mustafa'nın tahta çıkışını Viyana hükümetine haber vermek için elçi olarak atanmasından yaklaşık bir ay sonra 2 Aralık 1757'de altmış kişilik bir sefaret heyetiyle İstanbul'dan ayrılır. Mart 1758'de Nemçe'ye ulaşan Resmî Efendi ve heyeti, orada yaklaşık dört ay kalır ve 13 Eylül 1758'de İstanbul'a döner. Eserin birinci bölümünde, yaklaşık on ay süren gidiş ve dönüş yolculuğu anlatılır. "Tafsîl-i Memâlik-i Nemçe" başlıklı ikinci bölümde Avusturya devletinin siyasi, askerî ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilir. Daha sonra Beç kalesinin tasviri yapılır. *Sefâretnâme*'de akıcı ve sade bir üslûp kullanılmıştır. Vâsîf, Ahmed Resmî'nin *Viyana Sefâretnâmesi*'ndeki üslûbunu "lüzumsuz uzatmalardan ve gevezeliklerden uzak"tır diye tarif etmektedir (Atsız 1980: 10). *Prusya Sefâretnâmesi* 1308/1886'da, *Viyana Sefâretnâmesi* 1305/1887 yılında basılmıştır. Bedriye Atsız tarafından sadeleştirilerek 1980 yılında basılan bu sefaretnameler 1809 yılında Hammer, 1825 yılında Sekovski tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir. Yolculuk gözlem ve izlenimlerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eden Resmî'nin gerek *Viyana Sefâretnâmesi* gerekse *Berlin Sefâretnâmesi*, *Vâsîf Tarihi* içinde yer almaktadır (Atsız 1980, Aksan 1997: 53).

Râtib Efendi'nin *Nemçe Sefâretnâmesi* de üzerinde durulması gereken sefaretnamelerden biridir. Zıfıtovi anlaşmasında yer alan 'karşılıklı elçi bulundurma' maddesi gereği Avusturya'ya elçi olarak gönderilen Râtib Efendi, yaklaşık yedi buçuk ay süren yolculuğunu *Nemçe Sefâretnâmesi*'nde anlatır. Sefaretnameye göre 9 Kasım 1791 tarihinde Şumnu'dan orta elçi sıfatıyla Avusturya'ya hareket eden Râtib Efendi, 15 Şubat 1792'de Viyana'ya ulaşır. Viyana'da kaldığı beş ay içinde devletin üst düzey yöneticileri ile görüşen, fabrika ve atölyeleri gezen Râtib Efendi, Türkçe, Farsça ve Arapça'nın öğretildiği Asya Akademisi'ne yaptığı ziyareti önemle anlatır. Râtib bu akademiye baş tercüman olabilmek için Türkçe eğitimi alanların "iki senede bir" İstanbul'a gönderilip, "orada dil oğlanlığı" hizmetinde görevlendirildiğini not eder. Râtib Efendi'nin akademiye yaptığı ziyaret sırasında Nemçe tercümanı olan kişinin, istikbalin meşhur Osmanlı tarihçisi Joseph F. von Hammer olduğu söylenmektedir (Uçman 1999: 22). 1792 Temmuzunda Beç'ten ayrılan Râtib Efendi, Tuna ve Belgrad üzerinden İstanbul'a gelir.

Sefaretnameler içinde Rusya sefaretnameleri de önemli bir yer tutmaktadır. Zira 18. yüzyıl boyunca Osmanlı devleti, Rusya ile devamlı sorun yaşamış ve bu sorunların halli için Rusya'ya birçok elçi göndermiştir. 1722'de "ittifak teklifi" için Rusya'ya gönderilen Nişli Mehmed Ağa'nın sefaretnamesi *hatırat* tarzındadır (Unat 1992: 62-65). 1740'ta savaş sonrası

ilişkileri geliştirmek gayesiyle Rusya'ya gönderilen Mehmed Emnî, yolculuğunu *Rusya Sefâretnâmesi*'nde hikaye eder. Dönemin şairlerinden olan Emnî, “manzum bir mukaddeme” ile” başladığı *Sefâretnâme*'sinde “*Şefiknâmeme*'yi andırır ağır bir üslûp” kullanmıştır (Aktepe 1974, Unat 1992: 73-75, Erdem 1994: 17-18). III. Osman'ın tahta çıkışını haber vermek için 1755 yılında Rusya'ya elçi olarak gönderilen Derviş Mehmed Efendi, yolculuğunu *Rusya Sefâretnâmesi*'nde anlatır. Seyyid Hâkim'in tarihine alınmış olan sefaretnamede sade bir dil kullanılmıştır. Dönemin meşhur tarihçisi *Vâsîf Efendi* de üslûp bakımından bazı düzeltmeler yaptıktan sonra sefaretname metnini tarihine almıştır (Unat 1992: 99-101). 1757'de III. Mustafa'nın sultan olduğunu Rus yönetimine haber vermek için elçi tayin edilen Şehdî Osman Efendi *Rusya Sefâretnâmesi*'nde yolculuğu esnasında “karşılaştığı güçlükleri, yersiz ve küstah davranışları” hikâye eder (Gökyay 1973: 460). 1774'te Küçük Kaynakça Antlaşması'nı imzalamak için Rusya'ya giden Abdülkerim'in sefaret yolculuğunu dönemin önemli şairlerinden Nahîfî, *Mübâdele* adlı eserde hikâye etmektedir (Aksan 1997: 52, Unat 1992: 130-131). Mustafa Râsîh Efendi'nin 1793 yılında Rusya'ya yaptığı sefaret yolculuğu, Râsîh'in maiyetinde bulunan Kethüda Seyyid Abdullah Efendi tarafından “çok terkipli ve mustalah bir üslûpla” kaleme alınmıştır (Unat 1992: 163). Kırım'da Ruslara esir düşen Silâhdar İbrahim Paşa'nın Rusya'daki esaret hayatı, Paşa'nın defter emini vekili olan Necâtî Efendi tarafından kaleme alınmıştır. *Sefâretnâme-i Necâtî* adlı bu sefaretname tarihî ve siyasî önemli bilgiler içermektedir (Unat 1992: 116-128, Gökyay 1973: 461).

Batılı devletler dışında İran, Hindistan, Buhara, Fas gibi Müslüman ülkelere de değişik sebeplerle elçiler gönderilmiştir. Sâlim Efendi 1745'li yıllarda “yeniden münasebet tesisî” için Hindistan'a gönderilir. Bu seyahat, Sâlim Efendi'nin Hindistan'da ölümü üzerine onun yerine geçen Yusuf Ağa'nın oğlu Mehmed Emin Efendi tarafından sanatkârane bir üslûpla kaleme alınmıştır. Mehmed Emî'nin *takrîri* I. Mahmud tarafından beğenilmiştir (Unat 1992: 83). Seyyid İsmail 1785 yılında elçi olarak Fas'a yaptığı yolculuğu *Fas Sefâret Takrîri*'nde anlatır. Rus ve Avusturya orduları karşısında zor durumda kalan Osmanlı devleti, Buhara Hanlığını Rusya ile savaşmaya teşvik etmek için 1787 yılında **Alemdar Mehmed Ağa**'yı elçi olarak atar. Alemdar Mehmed İran, Buhara ve Afganistan'ı kapsayan bu yolculuğunu *Buhara Sefâretnâmesi*'nde hikaye eder (Unat 1992: 141-143).

Asyalı devletler içinde en çok sefir gönderilen ülke İran'dır. Metni elimizde bulunan ilk İran sefaretnamesi, Dürrî-i Yekçeşm olarak tanınan Vanlı **Ahmed Dürrî Efendi** (ö. 1722)'ye aittir. Divan kâtipliği ve baş muhasebecilik gibi görevlerde bulunmuş olan Dürrî, divan sahibi bir şair ve usta bir nesircidir. Ölümünden bir yıl önce III. Ahmed tarafından İran'a elçi olarak gönderilen Dürrî-i Yekçeşm sade bir dille kaleme aldığı *Takrîr*'inde İran'daki sünî nüfusun yoğunluğuna dikkat çeker. *İran Sefâretnâmesi* olarak da bilinen *Takrîr*, 1820 yılında Paris'te eski harflerle basılmış ve 1810'da Fransızcaya tercüme edilmiştir. Sefaretname Râşid tarihinde de yer almaktadır (Unat 1992: 59-61, İpekten vd. 1987: 208). 18. asırdaki diğer İran sefaretnameleri Mustafa Nazîf Efendi, Hacı Ahmed Paşa ve Sümbülzade Vehbî tarafından kaleme alınmıştır. İran hükümdarı Nadir Şah'ın Caferiye mezhebinin de ehli-sünnet mezhebi olarak kabul edilmesi yönündeki teklifinin Osmanlılarca reddi üzerine iki devlet arasında baş gösteren anlaşmazlık ve mücadelelere bir son vermek için Nadir Şah İstanbul'a bir elçi göndererek teklifinden vazgeçtiğini ve barış istediğini belirtir. Barış teklifini kabul eden I. Mahmud, 1746 yılında kabul ve anlaşma mektubunu Nadir Şah'a götürmek üzere Mustafa Nazîf Efendi'yi elçi olarak görevlendirir. Nazîf Efendi bu yolculuğunu *İran Sefâretnâmesi*'nde anlatır (Unat 1992: 84-85). I. Mahmud'un mektubunun alan Nadir Şah da İstanbul'a hediyelerle bir elçi gönderir. Hem İran elçisine karşılık olarak hem de İran'la yapılan barış anlaşmasının tasdikli bir nüshasını Nadir Şah'a götürmesi için 1747 yılında Sivas valisi **Hacı Ahmed Paşa** büyük elçi olarak görevlendirilir (Unat 1992: 86-91). Nadir Şah'ın ölümünden yıllar sonra Zend soyundan Abülkerim Han'ın

saltanat yıllarında Osmanlı devleti ile İran arasındaki münasebetler, İran'ın Bağdat ve Basra'ya yönelik olumsuz siyasetinden dolayı tekrar bozulmaya başlar. Osmanlı devleti, İran'la Bağdat valisi arasındaki suçlamaların aslını öğrenmek için Sümbülzade Vehbî'yi 1776 yılında İran'a elçi olarak gönderir. Asrın şöhretli şairlerinden olan Sümbülzade, sefaret yolculuğunu divanında da yer alan *Kasîde-i Tannâne*'sinde hikâye eder (Unat 1992: 134-136).

Burada seyahatname türündeki diğer eserlerden de bahsetmek gerekir. Seyyid **İbrahim Hanîf** (ö. 1802)'in *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerîf li-Menâzili'l-Harameyn* adlı eseri, 1786-7 yılında yaptığı hac yolculuğunun bir ürünüdür. Eserde yolculuk boyunca anlatılan gülünç hikâyelerle, mezarı ziyaret edilen veliler için söylenen manzum övgüler önemli bir yer tutmaktadır (Coşkun 2002: 27-29). **Mehmed Edîb**, 1779 yılında yaptığı hac yolculuğunun bir neticesi olarak *Nehcetü'l-Menâzil* adlı bir eser kaleme alır. İstanbul'dan Mekke'ye gidecek olan bir hacının güzergah boyunca uğrayacağı konakları ve haccederken uyacağı kuralları anlatan eser Bianchi tarafından 1825 yılında kısmen Fransızca'ya çevrilerek Paris'te yayınlanmıştır (Coşkun 2002: 29-31). Hafız Hüseyin **Ayvansarayî** (ö. 1786), 1781'de kaleme aldığı *Hadîkatü'l-Cevâmi* adlı eserinde İstanbul'da sur içi, sur dışı, Eyüp, Galata, Üsküdar ve Kadıköy gibi Boğaz'ın iki tarafında görüp gezdiği cami ve mescitleri tasvir eder. Orhan Şaik Gökyay bu eserin seyahatname türü içinde incelenmesi gerektiğini söyler. *Hadîkatü'l Cevâmi* 1281/1864 yılında Ali Satı'nın ilaveleriyle birlikte İstanbul'da basılmıştır. Esere daha sonra Selim Besim tarafından bir zeyil yazılmıştır (Eyice 1998: 528-530, Babinger 2000: 344, Gökyay 1973: 458).

Çelebizade Âsım (ö. 1760), Timur'un oğlu Şahruh Mirza'nın 1419 yılında Çin hakanına gönderdiği heyet içinde yer alan Gıyaseddin Nakkaş'ın 1422 yılında Farsça olarak kaleme aldığı *Sefernâme-i Çîn* veya *Acâ'ibü'l-Letâ'if* adlarıyla bilinen eserini Türkçeye çevirmiştir (Togan 1985: 249). Damad İbrahim Paşa'nın isteği üzerine 1140/1727 yılında yapılan çeviri yine ona sunulmuş ve 1331/1912'de İstanbul'da basılmıştır. Ali Ekber, 1500-1510 yıllarında Çin'e yaptığı seyahatin bir sonucu olarak kaleme aldığı *Hutâyname* veya *Kânünnâme-i Çîn ü Hitâ* adlı eserinde Çin coğrafyası, dini, kültürü hakkında geniş bilgi verir. Ali Ekber bu eseri kaleme alırken Gıyaseddin Nakkaş'ın *Acâ'ibü'l-Letâ'if* inden yararlanmıştı. Eser önce 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'e sonra da Kanunî'ye sunulmuştur (Taşağıl 1998: 404-405, Togan 1985: 249, Babinger 2000: 320-321, Baysun 1993a: 375, Timurtaş 1990: 317, Banarlı 1971: 785, Togan 1993: 318).

F. MÜNŞEAT MECMUALARI

Resmî ve özel her türlü konuda belâgat ve fesahat kurallarına uygun olarak kaleme alınmış yazılara *inşâ*, inşa yazana *münşî*, inşalardan oluşan mecmualara da *münşe'ât* adı verilir. Türk edebiyatında kaleme alınan ilk inşa kitabı 15. asır şairlerinden Ahmed-i Dâ'î'nin mektup yazma kurallarını anlattığı *Teressül*'üdür. 18. asırda Koca Râgıb Paşa, Kânî, Osmanzade Tâib, Çelebizade Âsım, Râşid, Nahîfî, Nevres-i Kadîm, Beylikçi İzzet, Âtîf Efendi, Nesîb gibi şair ve ediplerin münşeât mecmuaları vardır. Sümbülzade Vehbî'nin *Münşeât*'ı ise kendisinin de bir beytinde ifade ettiği gibi bir yangında yok olmuştur. Vehbî'nin bazı yazıları *Münşeât-ı Azîziye* gibi inşa mecmualarında yer almaktadır (Beyzâdeoğlu 2000: 61, Banarlı 1971: 783, 785). Râgıb, Âsım ve Kânî gibi bazı önemli münşilerin yazıları, başkaları tarafından bir araya getirilmişlerdir.

18. asırdaki münşeât mecmualarının en meşhurlarından birisi, hem başarılı bir devlet adamı hem de hünerli bir şair ve edip olan **Koca Râgıb Paşa**'ya aittir. Paşa'nın *Münşeât*'ı onun özellikle I. Mahmud döneminde reisülküttaplık görevinde iken yazdığı telhisleri içermektedir. Bu telhisler bazı kâtiplerin mecmualarından elde edilmiştir (bk. Râgıb,

Münşe'ât, v. 23a). Râgıb'ın *Münşeât*'ında yer alan inşalar, türünün en başarılı örnekleri olarak kabul edilmiş ve “*Ahmed Resmî gibi reisülküttablar ve sadrazam olmayı hedefleyenler için hem üslûp hem hariciye konusunda elkitabı işlevini görmüştür*” (Aksan 1997: 17). Nitekim Şeyh Gâlib *Hüsn ü Aşk*'ında dönemindeki şairleri eleştirirken, kâtip şairleri de söz konusu eder ve onların Râgıb'ın *Münşeât*'ını âdetâ ezberlediklerini söyler: “İndinde mu'azzam-ı metâlib - Ezberlene *Münşeât-ı Râgıb*” (Doğan 2002: 164, Pakalın 1993: II/620). *Münşeât*'a Râgıb'ın *Fethiye-i Belgrad*, *Huneyniye* ve *Tâifiye* adlı risaleleri de alınmıştır. *Huneyniye* ve *Tâifiye* Nâbî'nin *Zeyl-i Siyer*'ine zeyil olarak yazılmışlardır. Paşa'nın *Münşeât*'ı Ahmed Nüzhet Efendi tarafından tertip edilmiştir (Yorulmaz 1998: 53-54, Aksan 1997: 15-17, Babinger 2000: 315, Karahan 1993b:597).

Kânî (ö. 1791)'nin *Münşeât*'ı da türünün önemli örneklerindedir. Divan kâtipliği yapan ve hâceganlık rütbesine kadar yükselen Kânî'nin *Münşeât*'ı, *Dîvân*'ından daha tanınmış ve daha hacimlidir. Meselâ 291 varaklık bir yazmanın 106 varağını *Dîvân*, 185 varağını *Münşeât* oluşturmaktadır. Tebrik, arzuhal ve tavsiye gibi muhtelif konularda yüz yirmi civarında mektup içeren *Münşeât*'ta nükteli ve hicivci üslûp dikkati çekmektedir. Yeğen Mehmed Paşa'ya yazdığı meşhur mektubunda Kânî pervasız, folklorik hatta saldırgan bir üslûp kullanır. Paşa'nın aklını başına al şeklindeki öğütüne çok güldüğünü ifade eden Kânî, Paşa'ya şöyle hakaret eder: “Anı senin gibi idrâki gevşek ve mahfaza-i mağzı nümûne-nümâyı dünbelek olanlar te'akkul ve iz'ân edemezlerse ma'zûrdurlar.” (İpekten vd. 1988: 253). Kânî'nin mektupları sadrazam Mehmed Râşid'in isteği üzerine Nurî Halil Bey tarafından derlenmiştir. Böylelikle bir kısmı kaybolan mektupların elde olanları kayıt altına alınmıştır. Kânî'nin özellikle *Hirrenâme*'sinin mektup türü içinde önemli bir yeri vardır. Bu mektup, Tekir binti Pamuk adlı bir kedinin ağzından kızlar ağasına hitaben yazılmış mizahî bir özür mektubudur. Tekir binti Pamuk saraydan izinsiz olarak kaçan ve yanlış yollara düşen bir cariyeyi temsil etmektedir (Haksever 1999: 61, Kayaalp 2001: 306-307, Eliaçık 1992: XXXV-XLI, Eliaçık 1999: 550-551).

Osmanzade Tâib'in elliye yakın yazısını içeren *Münşe'ât*'ı kendi türü içinde önemli bir yere sahiptir. Eserin birinci bölümünde alt makamların üst makam sahiplerine (*a'lâya*) yazdıkları “arîzalar”, ikinci bölümde üst makamların alt makamlara (*a'lâdan ednâya*) yazdıkları mektuplar, üçüncü bölümde aynı seviyede olanların birbirlerine (*ihvândan ihvâna*) yazdıkları, dördüncü bölümde de tebrik, teşekkür, teselli gibi farklı konularda yazılmış mektuplar toplanmıştır. Eserdeki kimi yazıların muhatapları belli değildir. Kendisine mektup gönderilenler arasında Sadrazam İbrahim Paşa, Kudüs valisi Osman Paşa, Cidde valisi Osman Paşa, Râşid Efendi gibi üst düzey memurlar vardır. Osmanzade Tâib, *Münşeât*'ının başında yer alan sözleriyle nesirde sadeleşme sürecini başlatanlardan birisi olarak görülmesine rağmen, mektuplarında sanatkârane bir dil kullanmıştır (Tâib, *Münşeât*, v. 2a, Yatman 1989: 13-14, Karahan 1993b: 455).

İlmiye sınıfının en son mertebesi olan şeyhülislâmlığa kadar yükselen **Çelebizade Âsım**'ın iki yüz otuz dört civarındaki yazısını içeren *Münşeât*'ı Lutfî (Lütfullah) ve İffet gibi şahıslar tarafından bir araya getirilmiştir. Âsım'ın *Münşeât*'ı İstanbul'da basılmıştır (Haksever 1999: 61, Banarlı 1971: 785, Baysun 1993: 375). **Râşid**'e ait iki ayrı münşeât mecmuası vardır. Bunlardan birisi Râşid'in Halep kadısı iken kaleme aldığı altmış yazıyı içermektedir. Diğeri onun İran elçiliği sırasında yazdığı mektuplardan oluşmaktadır (Özergin 1993: 633, Banarlı 1971: 785). **Nevres-i Kadîm**'in *Münşeât*'ı onun özellikle sürgün yıllarında iken kaleme aldığı elli dokuz mektuptan oluşmaktadır (Akün 1993b: 231). III. Mustafa'nın teşrifatçılığını yapan **Âkif Mehmed Bey** (ö. 1767)'in şiirleri ve bazı mektupları toplanılarak bir münşeât tertip edilmiştir. Eser İstanbul'da 1262/1845 yılında basılmıştır (Aksoyak 1999:

62-63). İki Bayrakzade Seyyid **Mehmed Nesîb** (ö. 1790)'in on mektup içeren *Münşeât*'ı kendi matbu divanının sonunda yer almaktadır (Erdem 2002: XXVI-VII).

Resmî ve özel yazıları içeren fakat adı münşeât olarak adlandırılmayan eserler de vardır. Mizahî eserler içinde ele alınan **Kânî**'nin *Letâifnâme*'si bu tür eserlerdendir. **İzzet Ali Paşa** ile **Nedîm**'in birbirine yazdıkları mektuplardan oluşan *Nigârname* edebî ve mizahî nitelikli küçük bir eserdir. Önce Paşa, Nedîm'e sevgilisinin ağzından "şaka yollu" bir mektup yazar. Nedîm de bu mektubun her satırına cevap verir. Eser hem İzzet Ali Paşa'ya hem de Nedîm'e atfedilmiştir. Nedîm divanının yazma ve matbu nüshalarında bu esere de yer verilmiştir (Aypay 1998: 17). Hoca Neş'et (ö. 1807)'in kendi arkadaşlarının yanı sıra, kimi devlet adamlarına gönderdiği mektuplar ve bunların cevapları *Muharrerât-ı Husûsiyye-i Neş'et* adlı eserde bir araya getirilmiştir. Eserin bilinen tek yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (İsen 1998: 191-192).

G. EDEBÎ VE MİZAHÎ ESERLER

Konusu şiir ve edebiyat olan eser sayısı, yalnız 18. asırda değil, eski Türk edebiyatının bütün dönemlerinde oldukça sınırlıdır. Ancak, şairler, şiir hakkındaki görüşlerini hem şiirlerine yansıtılmışlar hem de onları divanlarının önsözlerinde (dibacelerinde) ortaya koymuşlardır (bk. Üzgör 1990). Şairlerin şiirle ilgili divan dibacelerinde ifade ettikleri görüşler, bu yüzyılda **Haşmet** tarafından müstakil bir eser içinde tekrar edilmiştir. Haşmet, Koca Râgıb Paşa'ya sunduğu *Senedü's-Şu'arâ* adlı dört fıkra ve bir hâtimedden oluşan eserinde şair ve şiirle ilgili düşüncelerini ortaya koyar. Birinci fıkrada şiirin önem ve meşruiyeti aklî ve naklî delillerle ispatlanmaya çalışılır. İkinci fıkrada aruz kalıplarına uydurulabilen âyet ve hadislerden örnekler verilir. Üçüncü fıkrada Hz. Peygamber'in etrafındaki Ka'b bin Züheyr ve Nâbigâ gibi şairlere verdiği önem söz konusu edilir. Dördüncü fıkrada dört halifenin yanı sıra Hz. Fatıma, Aişe, Hüseyin, Abbas, Ebudderda, Bilâl Habeşî gibi sahabelerin yanı sıra dört mezhep imamının şiir kaleme aldıkları vurgulanır. Hatime kısmında devlet yöneticilerinin caize vermelerinin ve sultanuşşuara ilân etmelerinin gerekliliği üzerinde durulur (Arslan ve Aksoyok 1994: 47-48).

Müstakimzade de *Istılâhâtü's-Şi'riye* adlı risalesinde İslâm inancında şiir ve şairin yeri hakkında bilgi verdiği bir giriş kısmından sonra istiare, iham, tecnis; kafiye, kaside, seci, mersiye gibi elli dokuz edebî terimin tanımını yapar. Terimler alfabetik olarak sıralanmıştır (Tolasa 1986).

18. asırda, hikâye türünde eserler de kaleme alınmıştır. Bu eserler daha çok klâsik doğu hikâyeciliğinin bir uzantısı olarak gözükmektedir. Osmanzade **Tâib**, Kınalızade'nin *Hümâyunnâme*'sini *Sımâru'l-Esmâr* adıyla özetlemiştir. Kelile ve Dimne hikâyelerini içeren bu çeviri III. Ahmed'e sunulmuştur (Karahana 1993b: 456, Yatman 1989: 15). Hikâye türündeki eserler içinde Azîz Efendi'nin *Muhayyelât*'ının önemli bir yeri vardır. Girit doğumlu olan **Azîz Efendi**, *dîvân-ı hümâyûn hâceliği* ve mutasarrıflık gibi görevler yaptıktan sonra Prusya elçisi olarak Berlin'e gider ve orada 1798 yılında ölür. *Vâridât* adlı tasavvufî bir eseri olan Azîz Efendi'nin ölümünden yaklaşık iki yıl önce kaleme aldığı *Muhayyelât* adlı eseri "birbiri ile alâkasız üç büyük hikâye grubundan" oluşmaktadır (Tanpınar 1993: 155). Hayal adı verilen bölümlerden birincisi Harezmi hükümdarının oğlu Kamer Can'ın Çin ve Basra padişahlarının kızları Gülruh ve Ferruh'la evlenmesiyle başlar ve bu iki evlilikten doğan Şehzade Asil ve Nesil'in etrafında gelişen olaylarla devam eder. Bu bölümdeki hikâyeleri şöyle sıralayabiliriz: Kamer Can, Şehzade Asil, Serendip padişahı Abdüssamed, Şehzade Nesil, Firuz Şah. İkinci hayalde yer alan hikâyelerin merkezinde Atinalı bir bezirgânın oğlu olan Cevad vardır. Bu bölümde Ebu Ali Sina, Molla Emin, Ferahnaz ile

İklilmülük, Hoca Abdullah, Cevad, Hüma ile Şapur, Gazanfer ile Rahile ve Karahan hikâyeleri vardır. Bunlar klâsik İbn Sina hikâyelerinin bir devamı niteliğindedirler. Üçüncü hayalde, *Ceziretü'l-Kübra* (Büyük Ada)'dan Kahire'ye göçen Şeyh İzzeddin adlı bir mutasavvıfın etrafında gelişen olayları anlatan hikâyeler yer almaktadır. Bunlar Şehzade Naci Billah ve Şahide, Sittî Emine ve Receb Beşe hikâyeleridir. Hikâyelerde masalsı ve gerçekçi unsurlar bir arada verilmiştir. Hikâyelerdeki olaylar Çin, Yemen, Serendip gibi masalsı yerlerin yanı sıra Atina, Antalya ve İstanbul'da geçer. Hikâyelerde cin, peri, ejderha gibi varlıklarla beraber, gerçek hayatta karşılaşılabilecek insanlara da yer verilmiştir. *1001 Gece ve 1001 Gündüz Hikâyelerine* benzeyen bu eseri kaleme alırken Azîz Efendi, “Süryânî ve İbrânî dillerinden derlenmiş *Hülâsatü'l-Hayâl*” adlı bir eserden yararlanmıştır. Hatta kendi ifadesine göre hikâyeleri söz konusu eserden alıp sade bir dille tekrar yazmıştır (Azîz Efendi 1973: X). Sade bir üslûpla yazılan *Muhayyelât* Türk edebiyatında masaldan modern hikâyeye geçişte bir köprü olarak görülmektedir. İlk olarak 1852 yılında İstanbul'da basılan eser, 1973'te Ahmet Kabaklı tarafından sadeleştirilmiştir (Azîz Efendi 1973: VII, X-XII, Kavruk 1998: 122-125, Tanpınar 1993: 155-156).

18. asırda hezliyyat kaleme alanlar arasında Kânî (ö. 1791), Osmanzade Tâib (ö. 1724) ve Sürûrî (ö. 1812) gibi isimler vardır. Tokatlı Ebubekir Kânî (ö. 1792)'nin *Letâif ve Hezliyyât*'ı manzum ve mensur kısımlardan oluşmaktadır. Bu kısımlar birbirine hemen hemen eşittir. Meselâ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bir yazmanın doksan altı varağı manzum, doksan bir varağı mensurdur. Eserin manzum kısmı kaside, gazel, kıta gibi nazım şekilleriyle kaleme alınmış yaklaşık 1800 beyitten oluşmaktadır. *Letâifnâme*'nin mensur kısmında “*tevliyet berâtı, lâtifeler, tezkere, mektub, beyit şerhi, fikra, vakfiye, temessük gibi başlıklarla müteaddid makaleler*” bulunmaktadır (Eliaçık 1992: XLII). Bazen ağır bazen sade ve folklorik bir dilin kullanıldığı eserde, anlatım gereksiz ayrıntılarla uzatılmıştır. Kânî'nin lâubalî ve lâfazan tavrı, mana ve mesajın bazen söz içinde kaybolmasına veya yön değiştirmesine sebep olmuştur (Kortantamer 2002: 605-621, Levend 1998: 155, Batiislâm 1997: 22, 26).

H) NASİHATNAME VE SİYASETNAMELER

Eski Türk edebiyatında *Kutadgu Bilig*'ten itibaren oldukça fazla sayıda nasihatname ve siyasetname türünde eser kaleme alınmıştır. Seksenin üzerinde siyasetname tespit ettiğini ifade eden Ahmet Uğur, bunların çoğunun Arapça ve Farsça'dan tercüme olduğunu, dolayısıyla “*Osmanlı siyasetname anlayışını ve karakterini yansıtmadığını*” söyler (Uğur 2001: 65). Soyut nasihatler içeren bu tür eserlerin yanı sıra bir de yaşanan siyasî ve askerî olayları tasvir ve tetkik eden risaleler kaleme alınmıştır. Bu risaleler siyasetname ve tarih türünün kesişme noktasında durmaktadırlar. Başta III. Selim olmak üzere dönemin devlet adamları, etraflarındaki kültürlü kişileri, devlet yönetimi konusunda layiha yazmaları için teşvik etmişler, ayrıca “Londra, Viyana, Berlin ve Paris” gibi önemli merkezlere gönderdikleri elçiler vasıtasıyla batıdaki siyasî, askerî ve ekonomik gelişmeleri daha yakından takip etmek ve onlardan yararlanmak istemişlerdir (Uçman 1999: 7). Bu elçilerden birisi olan Ebubekir Râtib Efendi'nin 1792 yılında kaleme aldığı *Tuhfetü's-Sefâre fî Ahvâli Asâkiri'n-Nasârâ ve'l-İdâre* adlı oldukça hacimli lâyhada başta Avusturya olmak üzere Rusya, Prusya, Fransa gibi batılı devletlerin askerî, siyasî, idarî ve ekonomik yapısı ve işleyişi hakkında bilgi verilmektedir (Uçman 1999: 8-9, 17).

Bu dönemde yazılan siyasetnamelerin en ünlüsü, 1703-1716 yılları arasında altı kez defterdarlığa getirilen **Defterdar Sarı Mehmed Paşa** (ö. 1717)'ya aittir. Paşa, 1714-17 yılları arasında kaleme aldığı dokuz bölüm ve iki zeyilden oluşan *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* adlı eserinde Osmanlı devlet yönetiminde meydana gelen aksaklıklar hakkındaki görüşlerini

dile getirir. Eserde yeniçeri ocağı, defterdarlık dairesi, hazinenin durumu, adaletsizliğin kötü sonuçları, rüşvet, iki yüzlülük, cimrilik, gıybet gibi birçok konu dile getirilmektedir. Nasihatler, ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Lutfi Paşa'nın *Âsafnâme*'sinden yararlanan Sarı Mehmed Paşa, eserinde Kanunî döneminde olduğu gibi halkın adaletle yönetilmesi gerektiğini vurgular. W.L. Wright tarafından 1935 yılında İngilizceye çevrilen eser H. Ragıp Uğural'ca sadeleştirilerek *Devlet Adamlarına Öğütler* adıyla 1990 yılında yayınlanmıştır (Uğural 1990: IX, X; Aksan 1993: 55, Özcan 1994: 98-100).

Osmanlı devletinde ilk matbaanın kurucusu **İbrahim Müteferrika** (ö. 1745) *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Ümem* adlı eserinde ordunun modernleşmesi gerektiğini sebepleriyle birlikte anlatır ve iyi disiplin edilmiş bir ordu ile dine bağımlılığın Osmanlı'yı batı karşısında tekrar üstün kılabacağını vurgular. Eser 1731 yılında Müteferrika'nın kendi matbaasında basılmıştır (Aksan 1993: 56). Orduda yıllarca görev yapan ve yeniçerileri yakından tanıyan **Koca Sekbanbaşı** (ö. 1804), seksen yedi yaşlarında sade bir dille kaleme aldığı *Hülâsatü'l-Kelâm fî Reddî'l-Avâm*'da ordunun yenileşmesi fikrine destek verir. Karşıt fikirlilerin sorabileceği birçok sorunun cevaplandığı eserde Sekbanbaşı'nın ilham kaynakları İbrahim Müteferrika ve Mustafa Âlî'dir. *Koca Sekbânbaşı Risâlesi* Abdullah Uçman tarafından 1975 yılında yayınlanmıştır (Timurtaş 1990: 327, Aksan 1997: 224, Aksan 1993: 61). **Canikli Ali Paşa** (ö. 1780) Kırım'dan döndükten sonra 1776 yılında kaleme aldığı *Tedbîr-i Cedîd-i Nâdir* adlı risalesinde kırk yedi ayrı konudan bahsetmektedir. Ali Paşa eserde özellikle Bağdat civarında meydana gelen bir isyanı ve 1182/1768 Osmanlı-Rus harbini söz konusu etmekte ve devlet yönetimi ile ilgili alınması gereken tedbirleri ve uyulması gereken kuralları sıralamaktadır. Almanya'daki elçiliği sırasında dönem Avrupa'sının en güçlü ordusunu görme imkânı bulan ve Osmanlı ordusunda sadrazamın kethüdalığını yapan **Ahmed Resmî Efendi**, *Hülâsatü'l-İ'tibâr*'da 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarını tenkidî bir yaklaşımla anlatır (Unat 1992: 103, Aksan 1993: 57). 1774 yılından önce kaleme alınmış *Avrupa'ya Mensûb Olan Mîzân-ı Umûr-ı Hâriciye Beyânındadır* adlı risale, Avrupa tarihini iyi bilen ve bazı savaşlarda bulunmuş bir yazarın kaleminden çıkmıştır. Eserde barış görüşmelerinde Avrupalı siyasî ve askerî uzmanların rolü ile bunlara karşı Osmanlı'nın savaşı sona erdirmeye konusundaki seçenekleri dile getirilmiştir (Uğur 2001: 63, Aksan 1993: 59).

18. yüzyıl şairlerinden **Haşmet**, *İntisâbü'l-Mülûk* adlı eserinde III. Mustafa'nın tahta çıktığı günün gecesi gördüğü bir rüyayı anlatır. Bu rüyada Hindistan şahı, Yemen imamı, Çin hakani, Venedik, Moskof, Nemçe, İngiliz, Felemenk ve Frenk kralı veya yöneticisi III. Mustafa'dan görev talebinde bulunurlar. Rüyada Haşmet, sultan tarafından övülür ve müfettişülharemeyn unvanına lâyık görülür (Arslan ve Aksoyak 1994: 50-51). Yüzyılın önemli şair ve nesircilerinden **Osmanzade Tâib** telhis yoluyla birkaç eser kaleme almıştır. Tâib, *Mehâsinü'l-Edeb Telhîsi* adıyla bilinen eserini, Gelibolulu Âlî'nin *Mehâsinü'l-Edeb*'ini özetleyerek oluşturmuş ve Damad İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Gelibolulu Âlî ise eserini İbn Câhiz (ö. 869)'in *Minhâcü's-Sülûk ilâ Edebi Sohbeti'l-Mülûk*'unu Türkçeye çevirerek meydana getirmiştir. Tâib'in *Telhîsü'n-Nesâiyih*'i de Mesnevi şarihi Sarı Abdullah'ın *Nasihatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk* adlı eserinin bir özetidir (Karahan 1993b: 456, Yatman 1989: 14-15). 18. yüzyılda *Risâle-i Garîbe* adlı yazarı bilinmeyen bir eserde sosyal problemler anlatılmaktadır. Herhangi bir devlet idarecisine sunulmak için hazırlanmamış olan eserde, yazar kendi gözlemlerini argo bir dille anlatmaktadır (Develi 1998).

Bu yüzyılda kaleme alınan nasihatname türündeki diğer eserler arasında Mehmed Emin Nahîfî'nin Abdurrahman b. Nasır b. Abdullah'dan çevirdiği *El-Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk'u* (Babinger 2000: 358); Nahîfî Süleyman Efendi (ö. 1738)'nin "rüşvet, yol emniyeti, anarşi, bidat, narh, sikke, asker" gibi konuları ele aldığı *Nasihatü'l-Vüzerâ an Nahîfî Efendi'si* (Uğur 2001: 60); İsmail Hakkî Bursevî'nin *Sülûku'l-Mülûk'u*, Akovalızade (ö.

1754)'nin *Minhâcü'l-Ümerâ fî Ahvâl Selâtîn ve'l-Ümerâ*'sı, İshak Efendi'nin *Risâle fî Âdâbı Hizmeti Sultân*'ı (Uğur 2001: 64); Abdullah Nâilî Paşa (ö. 1758)'nin *Mukaddime-i Kavânîn-i Teşrifât*'ı (İpşirli 1998b: 124-5, Babinger 2000: 305), Abdullah Mahir'in III. Ahmed'in tahta çıktığı 1703 yılında yazdığı *Enîsü'l-Mülûk*'u sayılabilir.

I. DİNÎ, AHLÂKÎ, TASAVVUFÎ ESERLER VE DİĞERLERİ

18. asırda kaleme alınan dinî, tasavvufî, ilmî ve edebî eserlerin önemli bir kısmı tercüme, şerh, derleme ve özetleme (telhis) yoluyla oluşturulmuştur. Şerhler daha çok Mevlâna, Molla Câmî, Attâr gibi mutasavvîf şairlerin manzumelerine yapılmıştır. Tercüme ve şerh yoluyla dinî ve tasavvufî eserler meydana getirmiş önemli yazarlardan birisi *Tuhfe-i Hattâtîn* ve *Mecelletü'n-Nisâb fî'n-Nisbi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb* gibi biyografik eserleriyle şöhret sahibi olmuş **Müstakimzade Süleyman Sa'deddin**'dir. Hayatını ilmî çalışmalara adanmış olan Müstakimzade, İmam-ı Azam'ın *Fıkh-ı Ekber* adlı eserini, İmam-ı Rabbanî'nin Farsça *Mektûbât-ı Kudsiye*'sini, Üsküdarlı Mehmed Edhem'in *Kitâbü Sürûri't-Tâlibîn* ve *Mesleki'l-Âşîkîn fî-Beyânı Tarîkı Rabbi'l-Âlemîn*'ini, Abdülğani Nablusî'nin Arapça *el-Ukûdü'l-Lü'lü'yye fî-Tarîkı's-Sa'âdeti'l-Mevleviyye*'sini ve Ebulfazl Hubeş et-Tiflisî'nin Farsça *Elsine-i Selâse*'sini Türkçeye kazandırmıştır. Bu eserlerin çoğu basılmıştır.

İlâhînâme adlı bir divanı olan **Erzurumlu İbrahim Hakkî** (ö. 1772) on beşin üzerinde manzum ve mensur eser kaleme almıştır. Bunların en tanınmış astronomi, din, ahlâk, felsefe, musiki, tıp gibi çeşitli konularda ansiklopedik bilgi içeren *Ma'rifetnâme*'dir. On dört bölümden oluşan eserde, insan fizyolojisi ve karakteri hakkında ilgi çekici yorumlar yapılmaktadır. Kişinin çeşitli ilimler yoluyla kendisini ve yaratıcısını daha iyi tanıyabileceği fikrinin vurgulandığı eserde bazı konular manzum olarak anlatılmıştır (Güzel yty: 420, Aşkar 2001: 209-210).

Altmış yıllık hayatında büyüklü küçüklü yüz yirmi civarında Türkçe ve Arapça eser yazan Celvetî şeyhi **İsmail Hakkî Bursevî** (ö. 1724) ahlâkî, dinî ve tasavvufî konularda en çok eser üreten yazarlardandır. Divan sahibi bir şair olan İsmail Hakkî'nin eserlerinin altmış kadarı Türkçe, diğerleri Arapça ve Farsçadır. Bursa'da Ulu Cami'de verdiği vaazların notlarından hareketle yirmi üç senede yazdığı *Rûhu'l-Beyân* adlı Kur'an tefsiri Bursevî'nin en önemli eseridir. Yazıldığı andan itibaren mutasavvıflar ve vaizler tarafından sıkça kullanılan bir kaynak haline gelmiş olan eser bir heyet tarafından Türkçeye çevrilerek 1995 yılında yayınlanmıştır (Aşkar 2001: 109-110). Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî* adlı eserinde Mesnevî'nin 738 beytini; *Şerh-i Nazmü's-Sülûk* adlı eserinde İbn Fâriz'ın *et-Tâ'yye* adıyla tanınan *Nazmü's-Sülûk*'unun ilk dört beytini, *Şerh-i Pend-i Attâr* adlı eserinde Attâr'ın *Pend-nâme*'sini şerh eder. İsmail Hakkî ayrıca Molla Câmî, Necmeddin-i Kübra, Yunus Emre, Hacı Bayram Veli, Ahmedî, Hayretî gibi mutasavvîf Türk ve Fars şairlerinin bazı şiirlerini de şerh etmiştir (Yurtsever 2000: 38-39, Güzel yty: 417).

Arapça ve Farsça'dan fikhî, ahlâkî, itikadî, edebî ve tasavvufî konularda yazılmış eserleri tercüme veya şerh edenler arasında Tâib, Şeyh Gâlib, Hoca Neş'et, Neylî ve Kâmî gibi tanınmış divan şairleri de vardır. **Tâib**'in III. Ahmed'in emriyle kaleme aldığı *Ahmedü'l-Âsâr fî Tercümeti Meşârîki'l-Envâr* adlı eseri, *Meşârîku'l-Envâr* adlı tanınmış bir hadis kitabının serbest bir tercümesidir. Tâib'in ayrıca III. Ahmed'in hastalıktan kurtulması münasebetiyle 1708'de kaleme aldığı *Sıhhat-âbâd* adlı manzum mensur karışık bir kırk hadis şerhi vardır. Nispeten sade bir dille kaleme alınmış olan eserde hadisler "önce nesir halinde tercüme ve izah edilmiş, sonra da birer kıt'a ile nazma çekilmişlerdir." (Karahan 1993b: 455). Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî* adlı eserini Hüseyin Vâ'iz Kâşîfi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini çevirerek oluşturmuştur. Tâib'in *Hülâsatü'l-Ahlâk* adlı eseri de Kınalızade Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı*

Alâ'î'sinin bir özetidir. Eserde sanatkârane bir üslûp kullanılmıştır (Yatman 1989: 14-15, Karahan 1993b: 456).

Şeyh Gâlib, 1789 yılında kaleme aldığı *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adlı eserini 16. yüzyıl Mevlevî şairlerinden Yusuf Sineçak (ö. 1546)'ın *Cezîre-i Mesnevî*'sini ayet, hadis ve tasavvufî kıssalarla şerh ederek meydana getirmiştir. Gâlib eserinde secili, sanatkârane bir üslûp kullanmıştır. Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden seçilmiş 366 beyitten oluşan *Cezîre-i Mesnevî* Gâlib'den önce Bağdadlı İlmî Dede (ö. 1661) tarafından şerh edilmiştir (Karabey 1996: 9, Gölpınarlı 1985: 7, Alparslan 1988: 37-38). **Hoca Neş'et** (ö. 1807)'in *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mollâ Câmî* adlı eseri Câmî'nin *Risâle-i Şerh-i Bostân-ı Mesnevî-i Mevlevî*'sinin bir tercümesidir. Sanatkârane bir nesir üslûbuyla kaleme alınan eserde tasavvufî ve ahlâkî hikâyelerin yanı sıra şiir parçaları da yer almaktadır. Neş'et'in Nakşibendî tarikatını konu edinen *Tercümetü'l-Işk* adlı eseri Nakşibendî'nin *Meslekü'l-Envâr ve Menba'u'l-Esrâr*'ının çevirisidir (İsen 1998: 191-192). Bu asırda şerh yoluyla meydana getirilmiş eserler arasında Kâmî'nin *Şerh-i Hicv-i Şifâi*'si, Abdurrahman Eşref Efendi (ö. 1738-9)'nin *Şerh-i Mu'ammâ-yı Sağîr li-Mevlânâ Câmî*'si (Aktepe 1995b: 161); Hâtem'in *Tuhfe-i Şâhidî Şerhi, Elfâz-ı Küfr Risâlesi Şerhi, Mültekâ Şerhi, Şerhu'l-Lem'a*'sı sayılabilir (Horata 2002: 149). Şiirde Nâbî ve Nedîm'in takipçileri arasında sayılan Neylî (ö. 1748)'nin *El-Fazlu'l-Vehbî fî Tercümeti'l-Cânibi'l-Garbî* ve *El-Evfâ fî Tercemeti'l-Vefâ* adlı mensur eserleri vardır. Bunlardan birinci Ebulfeth Muhammed bin Muzaffereddin'in *El-Cânibü'l-Garbî fî Halli Müşkilâtı's-Şeyh İbni'l-Arabî* adlı eserinin, ikincisi de Abdurrahman İbn Cevzî'nin *El-Vefâ fî Fezâili'l-Mustafâ* adlı eserinin Türkçeye çevirisidir. Neylî'nin ayrıca büyük ölçüde tercüme yoluyla meydana getirdiği *Mâ lâ Büdde Minhe li-Edîbi mine'l-Meşhûri ve'l-Garîb* adlı mensur bir eseri daha vardır. Müderrislik ve kadılık yapan şairlerden **Kâmî** (ö. 1724), *Riyâzü'l-Kâsımîn, Mehâmmü'l-Fukahâ, Metâlib-i Sâire, Tercüme-i Salât-ı Su'ûdî/Mes'ûdî* ve *Nefîsetü'l-Uhreviyye* gibi fıkıh ve ibadetle ilgili birçok eser kaleme almıştır. Kâmî bu tür eserlerini genellikle derleme ve tercüme yoluyla meydana getirmiştir. Fıkıhla ilgili bu dönemde kaleme alınan diğer bir eser Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1741)'nin *Behcetü'l-Fetevâ* adlı fetva mecmuasıdır (İpşirli 1998a: 100-101). Nakşî şair ve âlim **Neccarzade Şeyh Mustafa Rızaiddin** (ö. 1760), Hoca Ebu Abdullah Semerkandî'nin *Muhtasarı'l-Velâye* adlı Farsça eserini Türkçeye çevirmiştir. Eser 1876'da İstanbul'da basılmıştır. Konyalı Mevlevî şairlerden **Nesîb Yusuf Dede** (ö. 1714) Hz. Ali'nin sözlerini *Rişte-i Cevâhir* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Eserde ayetler, hadisler ve *Mesnevî*'den beyitler de yer almaktadır. Şiirlerinde sade bir dil kullanan Nesîb'in *Rişte-i Cevâhir*'deki üslûbu sanatkâranedir. "Üstüne" redifli gazeliyle tanınan **Râsih** (ö. 1731) de Hz. Peygamber ve dört halifeyi konu edinen *Fâlû's-Sa'âde* adlı bir eser kaleme almıştır. **Abdurrahman Eşref Efendi** de *Mirâtü's-Safâ* adlı eserinde peygamber, sahabe ve evliya kabirlerinin yanı sıra Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal yerleri anlatır (Aktepe 1995b: 161).

BİBLİYOGRAFYA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (1988), *Belîğ*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (1998), *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân (İsmail Belîğ – Bursalı)*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (1999), *İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara

ADSIZ, Bedriye (1980), *Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul

- AFYONCU, Erhan (2000), “İbrahim Müteferrika”, *DİA*, 21, 324-327
- AKSAN, Virginia (1993), “Ottoman Political Writing, 1768-1808”, *International Journal of Middle East Studies*, 25, 53-69
- AKSAN, Virginia (1997), *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- AKSOY, Hasan (1995), “Enîs Receb Dede”, *DİA*, 11, 241-242
- AKSOY, Hasan (1995), “Esrâr Dede”, *DİA*, 11, 432-434
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2003), *Gelibolulu Mustafa Ali Tuhfetü'l-Uşşâk*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara
- AKTAŞ, Şerif (1998), *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ, Ankara
- AKTEPE, M. Münir (1976-1981), *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman, Mür'i't-Tevârih*, c. I-II, İstanbul
- AKTEPE, Münir (1974), *Mehmed Emni Beyefendi, (Paşa)'nın Rusya Sefâreti ve Sefâret-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- AKTEPE, Münir (1993a), “Nevşehirli İbrahim Paşa”, *İA*, 9, 234-239
- AKTEPE, Münir (1993b), “Taşköprü-zâde”, *İA*, 12/1, 41-46
- AKTEPE, Münir (1993c), “Şefik Mehmed”, *İA*, 11, 384-386
- AKTEPE, Münir (1995a), “Enverî, Sadullâh”, *DİA*, 11, 268-270
- AKTEPE, Münir (1995b), “Eşref Efendi”, *DİA*, 11, 161
- AKÜN, Ömer Faruk (1993a), “Nergis”, *İA*, 9, 194-197
- AKÜN, Ömer Faruk (1993b), “Nevres”, *İA*, 9, 228-231
- ALPARSLAN, Ali (1988), *Şeyh Galib*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ALTINAY, Ahmet Refik (1980), *Âlimler ve San'atkârlar*, haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ALTUN, Kudret (1997), *Tezkire-i Mucib: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
- ALTUNAY, Ahmet Refik (1973), *Lâle Devri*, haz. Haydar Ali Diriöz, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ARIKAN, V. Sema (1993), *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- ARSLAN, Mehmet (1993), *Mehmed Cemâleddin, Osmanlı Tarih ve Müverrihleri – Ayîne-i Zurefâ*, Kitabevi, İstanbul
- ARSLAN, Mehmet (1994), *Mehmed Sirâceddin, Mecma-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Dilek Matbaası, Sivas
- ARSLAN, Mehmet (1999), *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düşünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
- ARSLAN, Mehmet (2000), “II. Mustafa'nın Kızı Safiye Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge”, *Osmanlı Edebiyat – Tarih – Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul, 567-574

- ARSLAN, Mehmet (2000), "II. Mustafa'nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan'ın Düğünleri Üzerine Bir Belge", *Osmanlı Edebiyat – Tarih – Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul, 553-566
- ARSLAN, Mehmet (2000), "III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge," *Osmanlı Edebiyat – Tarih – Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul, 527-552
- ARSLAN, Mehmet (2000), "Mensur Sûrnâmeler'in Son Örneği: Nâfi' Sûrnâmesi (Peyâm-ı Sûr)", *Osmanlı Edebiyat – Tarih – Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul, 463-490
- ARSLAN, Mehmet, İ. Hakkı Aksoyak (1994), *Haşmet Külliyyâtı: Dîvân, Senedü'ş-Şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sûrn-nâme), İntisâbü'l-Mülûk (Hâb-nâme)*, Dilek Matbaacılık, Sivas
- ÂSİM, Çelebizâde (1153), *Târîh-i Âsım*, Cerîde-i Havâdis Matbaası, İstanbul
- AŞKAR, Mustafa (2001), *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ATİK, Kayhan (1990), "Gazavât-ı Mesleme", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- ATLANSOY, Kadir (1998), *Bursa Şairleri: Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Asa Kitabevi, Bursa
- AYDINER, Mesut (1995), "Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, Ravzatü'l-Küberâ: tahlil ve Metin", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul
- AYPAY, A. İrfan (1998), *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa: Hayatı – Eserleri – Edebî Kişiliği, Dîvân: Tenkitli Metin, Nigârname: Tenkitli Metin*, İstanbul
- AYVÂNSARÂYÎ, Hüseyin İbn İsmâ'il (1864), *Hadîkatü'l-Cevâmi*, İstanbul
- AZÎZ EFENDİ (1973), *Muhayyelât-ı Azîz Efendi*, sad. Ahmet Kabaklı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- BABİNGER, Franz (1982), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı, Ankara
- BANARLI, Nihad Sâmi (1971), *Resimli Türk Edebiyatı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul
- BATIİSLÂM, H. Dilek (1997), "Kâni'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı", Basılmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana
- BAYCAR, Adnan (1998), *Ahmed Câvid, Hadîka-i Vekâyi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (1981), *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara
- BAYSUN, M. Câvid (1993a), "Çelebizâde", *İA*, 3, 370-375
- BAYSUN, M. Câvid (1993b), "Naîmâ", *İA*, 9, 44-49
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya Ali (2000), *Sünbülzâde Vehbî*, Şûle Yayınları, İstanbul
- COLLINGS Cobuild (1994), *Essential English Dictionary*, London
- COŞKUN, Menderes (2002a) *Manzum ve Mensur Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002
- COŞKUN, Menderes (2002b), *Manzum Bir Şairler Tezkiresi: Hasîb'in Silkü'l-Le'âl-i Âl-i 'Osmân'ındaki Şair Biyografileri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara
- ÇAĞRICI, Mustafa (2000), "İbrahim Hakkı Erzurum", *DİA*, 21, 305-311

- ÇAPAN, Pervin (1997), “Biyografik ve Edebî Bir Değer Olarak 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Vefat Kaydı”, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1, 208-221
- ÇAPAN, Pervin (msvd), “*Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idi'l-Eş'âr) İnceleme – Metin – İndeks*”
- ÇAPAN, Pervin, (1991), “Tezkire-i Sâlim Dibâcesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 111-114
- ÇAPAN, Pervin, (1993), “18. y.y. Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi”, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998) “Nahîfî'nin Risâle-i Hıdriyyesi”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 335-347
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), “Süleyman Nahîfî ve Fazîlet-i Savm (Zuhru'l-Âhire) Adlı Eseri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 317-334
- ÇELTİK, Halil (1998), “18. yy. Tezkirelerinde Divan Şairleri”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, Hasibe Mazioğlu Armağanı*, 22, 49-85
- ÇIPAN, Mustafa (1992), “Belîğ, İsmail”, *DİA*, 5, 415-6
- D'OHSSON, M. (yty), *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul
- DERDİYOK, İ. Çetin (1999), “Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği”, *Osmanlı*, 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 731-740
- DERİN, Fahri Ç. (1978), *Ayvânsarâyî, Hâfız Hüseyin, Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- DEVELİ, Hayati (1998), *XVIII. yy İstanbul'a Dair Risale-i Garibe*, Kitabevi, İstanbul
- DİKMEN, Hamit (1998), “Seyyid Vehbî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Şairliğinin Değerlendirilmesi”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, Hasibe Mazioğlu Armağanı*, 22, 87-101
- DOĞAN, Muhammed Nur (1997a), *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- DOĞAN, Muhammed Nur (1997b), *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm İshak ve Dîvânı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- DOĞAN, Muhammet Nur, (2002), *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk*, Ötüken, İstanbul
- DURMUŞ, İsmail (2000), “İnşa”, *DİA*, 22, 334-337
- ELİAÇIK, Muhittin (1992), “Tokatlı Kânî Divanı'nın Tenkitli Metni (Hayatı, Kişiliği, Vazifeleri, Eserleri, Dili, Sanatı ve Üslûbu)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul
- ELİAÇIK, Muhittin (1999), “Tokatlı Kânî'nin Hirre-nâme Adlı Mektubu Üzerine”, *Türk Dili*, S. 570, 550-554
- ELİAÇIK, Muhittin (2001), “Kânî'nin Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'ya Yazdığı Ağır Bir Mektubu”, *Türk Dili*, S. 593, 592-594
- ERDEM, Sadık (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraî'ası: İnceleme - Tenkidli Metin – İndeks – Sözlük*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara

- ERDEM, Sadık (2002), *Nesîb ve Dîvân'ı: İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük*, Tuğra Matbaası, Isparta
- ERGİN, Muharrem (1986), *Osmanlıca Dersler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- ERÜNSAL, İsmail (yty), *Müneccimbaşı Tarihi: Sahaif-ül-Ahbâr fi Vekâyi-ül-A'sâr*, 2 cilt, Tercüman 1001 Temel Eser
- EYİCE, Semavi (1998), "Hüseyin Ayvansarâyî", *DİA*, 18, 528-530
- GAWRYCH, George W. (1987), "Şeyh Galib and Selim III: Mevlevism and the Nizam-ı Cedid", *International Journal of Turkish Studies*, 4, 91-114
- GENÇ, İlhan (2000), *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1985), *Şeyh Galib Divan'ından Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- GÖRGÜLÜ, Tahsin (2000), "İnşa: Dil Bilimi Olarak", *DİA*, 22, 339-341
- HAKSEVER, H. İbrahim, (1999), "Münşeât Mecmualarında 'Sebeb-i Te'lîf'", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 55-64
- HORATA, Osman (1998), *Esrâr Dede: Hayatı – Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- HORATA, Osman (2002), "Zihniyet Çözülüşünden Edebî Çözülüşe: Lâle Devri'nden Tanzimat'a Türk Edebiyatı", *Türkler*, 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 573-592
- İLGÜREL, Mücteba (1994), *Ahmed Vâsîf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- İNCE, Adnan (1994), *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı: Tenkitli Basım*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara
- İPEKTEN, Halûk (1988), *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum
- İPEKTEN, Halûk, Mustafa İsen (1992), "XVIII. Yüzyıl Divan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı, Üçüncü Cilt, Edebiyat*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 185-207
- İPEKTEN, Halûk, Mustafa İsen, Turgut Karabey, Metin Akkuş (1987), "XVIII. Yüzyıl Dîvân Nazmı", *Büyük Türk Klâsikleri*, 6, Ötüken--Söğüt Yay., İstanbul, 193-414
- İPEKTEN, Halûk, Mustafa İsen, Turgut Karabey, Metin Akkuş (1988), "XVIII. Yüzyıl Dîvân Nazmı (Devâmı) ve Nesri", *Büyük Türk Klâsikleri*, 7, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 11-298
- İPŞİRLİ, Mehmet (1977), "Nahîfî'nin Nasîhatü'l-Vüzerâ'sı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan)*, s. 15-27
- İPŞİRLİ, Mehmet (1998a), "Abdullâh Efendi", *DİA*, 1, 100-101
- İPŞİRLİ, Mehmet (1998b), "Abdullâh Nâilî Paşa", *DİA*, 1, 124-125

- İSEN, Mustafa (1994), *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara
- İSEN, Mustafa (1997), "Tezkire", *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ, Ankara, 28-36
- İSEN, Mustafa (1997), "Türk Tezkireciliğinde Antoloji Tipi Örnekler", *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ, Ankara, 47-54
- İSEN, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ, Ankara
- İSEN, Mustafa (1998), "Hoca Neş'et", *DİA*, 18, 191-192
- İSEN, Mustafa (2002), "Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı", *Türkler*, 11, Ankara, 532-572
- İSEN, Mustafa, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak, Aysun Eydurun (2002a), *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, Ankara
- İSEN, Mustafa, Muhsin Macit, Osman Horata, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak (2002b), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara
- İZ, Fahir (1996), *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ, Ankara
- İZZÎ, Süleyman Efendi (1199), *İzzî Târîhi/Târîh-i Vekâyi*, 2 c., İbrahim Müteferrika Basımevi, İstanbul (Yorulmaz, 1998: 164)
- KABAKLI, Ahmet (1973), *Türk Edebiyatı*, C. 2, Türkiye Yayınevi, İstanbul
- KALPAKLI, Mehmet (1999), *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, YKY, İstanbul
- KARA, Mustafa (1995), "Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn", *DİA*, 11, 485-486
- KARABEY, Turgut, Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay (1996), *Şeyh Gâlib, Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Atatürk Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum
- KARAHAN, Abdülkadir (1980), *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul
- KARAHAN, Abdülkadir (1993a), "Tezkire", *İA*, 12, 225-230
- KARAHAN, Abdülkadir (1993b), "Osman-zâde Tâib", *İA*, 9, 453-456
- KARAHAN, Abdülkadir (1993c), "Râgıb Paşa", *İA*, 9, 594-598
- KAVRUK, Hasan (1998), *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- KAYAALP, İsa (2001), "Kânî", *DİA*, 24, 306-307
- KAYAOĞLU, Taceddin (2002), "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tercüme Müesseseleri", *Türkler*, 15, 248-261
- KESKİNER, Osman (1996), "Arap Edebiyatında İnşa San'atının Gelişmesi", Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı, Samsun
- KILIÇ, Filiz, Muhsin Macit (1992), "Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri Tezkire Önsözleri", *Yedi İklim*, C. 1, S. 3 (Haziran), 28-33
- KOCATÜRK, V. Mahir (1964), *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara
- KORTANTAMER, Tunca (1993), *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ, Ankara

- KORTANTAMER, Tunca (2002), “Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, *Türkler*, 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 605-621
- KURNAZ, Cemâl (1986), Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- KUT, Günay (1986), “18. Yüzyıl Türk Edebiyatına Toplu Bakış”, *16. yy.’dan 18. yy.’a Çağdaş Kültürün Oluşumu*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 263-276
- KUTKAN, Şevket (1981), *Nedim Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- KÜÇÜK, Sabahattin (1999), *Antakyalı Münif Divânı*, Kültür Bakanlığı, Ankara
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1993), *Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, Çeşmî-zâde Tarihi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1994), “Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti”, *Vekayi’nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, s. 217-224
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1994), “Sefinetü’r-Rüesâ’nın İlâveli Müellif Nüshasına Dâir”, *Vekayi’nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, s. 203-210
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1994), “Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları”, *Vekayi’nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, s. 211-216
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1994), “Vekayi’nüvis”, *Vekayi’nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, s. 103-138
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1994), *Vekayi’nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (2002), “Vekayi’nüvis”, *Türkler*, 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 393-408
- LEVEND, Agâh Sırrı (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- MAJER, Hans Georg (1993), “Uşşâkîzâde”, *İA*, 13, 77-80
- MARCAİS (1993), “Aynî”, *İA*, 2, 70-72
- MAZIOĞLU, Hasibe (1992), *Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ, Ankara
- MENGİ, Mine (1999), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi – Metinler*, Akçağ, Ankara
- MEVLEVÎ, Tahir-ül (1973), *Edebiyat Lügati*, Enderun, İstanbul
- MÜSTAKÎMZÂDE, Süleymân Sa’deddîn (1928), *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. İbnülemîn Mahmûd Kemâl İnal, İstanbul
- MÜSTAKÎMZÂDE, Süleymân Sa’deddîn (1978), *Devhat ül-Meşayih: Osmanlı Şeyh ül-İslâmlarının Biyografileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul
- NAÎMÂ (1967), *Târîh-i Na’imâ: Ravzat el-Hüseyn fî hulâsat ahbâr el-hâfikeyn*, 6 cilt, Bahar Matbaası, İstanbul
- NERGİSÎ, Muhammed (1285), *Gazavât-ı Mesleme*, İstanbul
- OĞRAŞ, Rıza (2001), *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz’u: İnceleme – Tenkitli Metin - Dizin*, Emirdağ Ofset Tesisleri, Afyon
- ÖZCAN, Abdülkadir (1977), Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat (Olayların Özü)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul

- ÖZCAN, Abdülkadir (1989), *Şakaik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri*, 5 c., Çağrı Yayınları, İstanbul
- ÖZCAN, Abdülkadir (1991), “Âsım Efendi, Çelebizâde”, *DİA*, 3, 477-478
- ÖZCAN, Abdülkadir (1994), “Defterdâr Sarı Mehmed Paşa”, *DİA*, 9, 98-100
- ÖZCAN, Nuri (1998), “Hızır Ağa”, *DİA*, 17, 413
- ÖZERGİN, M. Kemal (1993), “Râşid, Mehmed”, *İA*, 9, 632-634
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1962), *Silâhdâr Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretnâme*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- RÂĞIB Paşa, *Münşe'ât*, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, yazma eserler bölümü, Muzaffer Özak, Nu: II/188
- REŞİD (1328), *Nazariyât-ı Edebiye*, 2 cilt, İstanbul
- SÂLİM Efendi (1315), *Tezkire-i Sâlim*, İkdam Matbaası, İstanbul
- SÂMÎ, Şâkir Subhî (1198), *Târîh-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, İstanbul
- SÂMÎ, Şemsedîn (1996), *Kâmûsu'l-A'lâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara
- SARTRE, Jean-Paul (1970), *What is Literature*, University Paperbacks, London
- SAVAŞ, Ali İbrahim (1999), *Ebû Sehl Nu'mân Efendi Tedbîrât-ı Pesendide (Beğenilmiş Tedbirler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- SCHMİDT, Jan (1987), *Mustafâ 'Âlî's Kühü'l-Ahbâr and Its Preface According to The Leiden Manuscript*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul
- SOYSAL, M. Orhan (2002), *Eski Türk Edebiyatı Metinleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- STEWART-ROBINSON, J. (1964), “The Tezkere Genre in İslam”, *Journal of Near Eastern Studies*, 23, 57-65
- ŞEN, Adil (1995), *İbrahim Müteferrika, Usûli'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*, Ankara
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1999), *Osmanlı Şiir Antolojisi*, YKY, İstanbul
- T.H. (1993), “Kânî”, *İA*, 6, 158-159
- TÂİB, Osmânzâde Ahmed (1969), *Hadikat ül-Vüzera*, haz. D. Robischon, Freiburg
- TÂİB, Osmânzâde Ahmed, *Mecmû'a-i Münşe'ât*, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi yazma eserler bölümü, Muzaffer Özak, Nu: 1/71
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1993), “Azîz Efendi: Muhayyelât”, *İA*, 2, 155-156
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1993), “Nedîm”, *İA*, 9, 169-174
- TAŞAĞIL, Ahmet (1998), “Hitâyname”, *DİA*, 17, 404-405
- TATCI, Mustafa (2002), *Menâkıb-Nâme-i Hasan Ünsî*, derleyen İbrahim Has, Kültür Bakanlığı, Ankara
- TEKİN, Arslan (1999), *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken, İstanbul

- TİETZE, A. (1973), “Mustafâ ‘Âlî of Gallipoli’s Prose Style”, *Archium Ottomanicum*, 5, 297-319
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1990), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- TOGAN, Zeki Velidi (1985), *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul
- TOGAN, Zeki Velidi (1993), “Ali Ekber”, *İA*, 1, 318-319
- TOLASA, Harun (1986), “18. yy.’da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü – Müstakîmzâde’nin İstîlâhâtü’ş-Şî’rîyesi-II”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV, (İstanbul), 363-379
- TULUM, Mertol (1999), “Osmanlı Türkçesi”, *Osmanlı*, 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 421-429
- TUNCER, Hediye, Hüner Tuncer (1997), *Osmanlı Diplomasisi ve Sefâretnâmeler*, Ankara
- TURAN, Ahmet Nezihî (2000), *Ahmed Resmî Efendi, Hamiletü’l-Küberâ*, Kitabevi, İstanbul
- UÇMAN, Abdullah (yty), *28 Çelebi Mehmed Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, no: 82
- UĞUR, Ahmet (2001), *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- UĞURAL, H. Ragıp (1990), *Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler*, Kültür Bakanlığı, Ankara
- UĞURAL, Hüseyin Ragıp (1990), *Defterdar Sarı Mehmet Paşa Devlet Adamlarına Öğütler*, Kültür Bakanlığı, Ankara
- UNAT, Faik Reşat (1992), *Osmanlı Sefirleri ve Safaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- UZUN, Mehmet (2000), “İnşa: Türk Edebiyatında”, *DİA*, 22, 338-339
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1997), *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul
- ÜNVER, İsmail (1999), “Osmanlı Türkçesi”, *Osmanlı*, 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 430-436
- ÜZGÖR, Tahir (1990), *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- WALSH, J. R. (1969), “The Esâlibü ’l-Mekâtîb (Münşe’ât) of Mehmed Nergisî Efendi”, *Archivum Ottomanicum*, I, 213-302
- WELLEK, R., A. Warren (1983), *Edebiyat Biliminin Temelleri*, çev. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- WOODHEAD, Christine (1988), “Ottoman İnşa and the Art of Letter-Writing: Influences upon the Career of the Nişancı and Prose Stylist Okçuzade (d. 1630)”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, VII-VIII, 143-159
- WRİGHT, W. L. (1935), *Sarı Mehmed Paşa, Ottoman Statecraft*, Princeton
- YATMAN, Mustafa (1989), *Osman-zâde Tâib Divânı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- YAZICI, Gülgün (2001), “Kâmî”, *DİA*, 24, 279-280
- YETİŞ, Kâzım (1996), *Talîm-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara

YORULMAZ, Hüseyin (1998), *Koca Râgıb Paşa*, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara

YURTSEVER, Murat (2000), *İsmail Hakkî Bursevî, Divan*, Arasta Yayınları, Bursa

YÜCEİŞİK, Zeynep Sema (1990), “Şeyhülislâm Esat Efendi, Atrabü’l-Âsâr fî Tezkireti Urefâi’l-Edvâr (Giriş-Metin-Tercüme-Terimler-Dil Notları), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul

YÜKSEL, Hasan, M. Fatih Köksal (1998), *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar Ahmet Rif’at Devhatü’n-Nukabâ*, Dilek Matbaası, Sivas